

EESTI KEELE AJALOOLINE GRAMMATIKA

Häälikulugu

2

1980

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Eesti keele kateeder

EESTI KEELE AJALOOLINE GRAMMATIKA

Häälikulugu

A. Kask

2.vihik

TARTU 1980

Väljavõte: "A. Kask. Eesti keele
ajalooline grammatika I. Häälikulugu." Tartu,
1972, lk. 93-177.

Kinnitatud filoloogiateaduskonna nõukogus 19. mail 1980.

S.

S sõna algul

104. Sõnaalguline s on üldiselt säilinud, näit. silm, süda, aada, sarv, sulama. Samuti on säilinud s ka liitsõnas oleva põhisõna algul: seasilm, jõesuu, umbsõlm, naissugu.

Üksikjuhtudel võib kohanimesedes esineda s-i geminat-siooni, näit. Kuressaare, Piirissaare, Kõrgessaare. Nendele saare-põhisõnaga kohanimedele on lähedased ka sepp-põhisõnaga ametinimetused, nagu aamissepp, kellassepp, klaasissepp, kullassepp, müürissepp, plekissepp, potissepp, tõllassepp jt. Geminaat -s neis sõnades on sarnane sõnaalguliste klusiilide puhul esitatud gemineerumisenähtustega (vrd. sarapuu - saräppu ja Soosaare - Sõssäre). Neid gemineerumisjuhtumeid on selgitatud mitmeti. Nii on kõneldud võimalikust genitiivi lõpu n-i eessimileerumisest järgneva sõna alguskonsonandiga, mille tulemusena tekkis geminaat. Teiselt poolt on eriti s-iga algavate põhisõnade puhul oletatud konsonanttüvelist liitumist, kusjuures täiendssõnaks oleks ne-liiteline omadussõna, näit. aamine sepp > aamis-sepp, kurene saar > Kuressaare.

Lõuna-eesti murdeis on põhja-eesti sõnaalgulise s-i asemel kas s- või ts-. Nii esineb afrikaat sõna algul näiteks sõnades, nagu tsirp, tsirk, tsiga, tsõik, tsär, tsiipul, tsigä, tsõigma, tsiüg jt. Et sõnaalguline afrikaat on tuntud ka teistes soome-ugri keeltes, võib pidada sõnaalgulist ts-i vanaks nähtuseks, mis põhja-eesti murdeis ja ka soome keeles on muutunud s-iks. Afrikaadi esinemist vene laenudes (tsolohr 'statik', tsigan 'mustlane', tsarbak 'kopsik') ja onomatopoeetilistes sõnades (tsirisema 'sirisema', tsorisema 'sorisema') võib seletada

sellega, et sõnaalguline ts oli tartu ja võru murdes elu-
jõuline ja säilis ka hilisemais laenudes.¹

Belmisega seoses olgu juhitud tähelepanu veel sel-
lele, et osale lõunaeesti ts-iga algävatest sõnadest ei
vasta põhja-eesti murdeis s-, vaid t-, näit. tsärgē
'targe', tsärkma 'tärkima', tsilk 'tilk', tsilkma 'til-
kuma', tsurfkma 'torkima' (osalt ka 'sorkima').

Üksik -s sõna sees ja lõpus

105. F.J. Wiedemann eristab kahesugust sõnasisest
s-i, nimelt harilikku helitut s-i (mušta, kašvama) ja
vokaalidevahelist mõnevõrra helilisemat lühikest leenis-
klusiili z, mis vastab helitutele leenisklusiilidele
B, D, G-le (näit. peza). Keeleajaloo seisukohalt pole
põhjust neid kaht s-i eristada, sest vahe nende vahel
pole kuigi terav ja nad märgivad sama foneemi.

Lühike üksik -s silbi algul on säilinud, näit. isa,
kesa, küsima, valusad, rebase, roheliše, venelased.

Teise silbi algul olev lühike s on võinud illatiivis
gemineeruda samadel tingimustel kui klusiilid, s. o. kui
esimene silp oli lühike ja kolmanda silbi algul oleva h
kao tõttu järgsilbis toimus kontraktsoon, näit. pessa
(< *pesahen), ossa (< *osahen), võssa, sassi, nissu, ka
sisse (< *sisehen) jt.

Säilinud on silbialguline s ka konsonantide järel.
Klusiilide käsitluse puhul olid kõne all ühendid ps, ts,
ks (kopsud, katsub, maksan, omaksed, ka lapse, maltsa jt.).
Helilise konsonandi järel esineb üksik -s piiratult, kõi-
ge sagedamini vahest rs-ühendis, näit. kärsima : kärsin,

¹ A. Универе, Об аффрикатах в начале слова в южно-эстонских
говорах. - Всесоюзная конференция по финно-угроведению,
Сыктывкар 1965, Таллин 1965, lk. 15-16; vastupidine
seisukoht L. Kettunenil, vrd. ЕКАН, lk. 93.

põrsad : põrsas, samuti sõnades, nagu varsi, kõrsi, õrsi, tõrsi, parsi jt., kus -si on tekkinud varasemast -ti-st. rs-ühendiga sõnades on tendents vältevahelduse puhul tugevas astmes geminaadiliste vormide esipemiseks, näiteks on kirjakeeleski põrsad kõrval lubatud ka põrssad (vrd. sm porsaat). Üldiselt näib, et helilistele konsonantidele järgneva s-i (s. o. ühendite rs, ls, ns, ms-i) puhul on tekkinud samasugune vaheldussuhe, kui see esineb helilistele geminaadidele järgnevate klasiilide puhul (vrd. põrsas : põrssa ja korgas : korka või varsa : varssa ja targa : tarka). Tõenäoliselt see suhe on tinginud, et esineb geminaat -s sõnades varsa ! varssa (sm. varsaa) ja kärsa : kärssa (sm kärsää). Sama näib kehtivat ka selliste laenuliste sõnade kohta nagu märss (vrd. kas merge, sm marsio), värss jt.

Esimese silbi lõpu s esineb nii helilise kui helitu hääliku ees hilises vältevahelduses, näit. lasn 'leivalabidas' : lasna, käsn : käsnad, osm 'hütt' : osmi, kasvu : kasvud, rasva : rasvad, osjade : osjad, asju : asjad, samuti musta : mustad, kest : kestad, haspel, haspeldama.

106. Kaugemal sõnas esineb algupäraselt lühike s illatiivis, kus praegu on üldine lõpp -sse. Kuidas siin geminaat tekkis, selle kohta on mitmeid seletusi. Algsesteks illatiivilõppudeks on olnud -sen (taivahasen > tašvase, *venehesen > venese) ja -hen (*tupahen > tuppa, *lauttahen > lautta), kusjuures -sen esines sel korral, kui tüve lõpus oli h. sen-lõpulisest vormist kujunes -se-lõpuline illatiiv, nagu see tänapäeval on tuntud saartel ja läänemurde alal. Kirjakeeles ja teistes põhja-eesti murretes on aga lõpuks -sse. Geminaadiline -sse võis tekkida tüvesse kuuluva s-i gemineerumise teel kaasrõhulise silbi järel sel korral, kui järgmises silbis h kadus, seega paarõhulises silbis *sisehen > sisse ja kaasrõhulises silbis *rõhellisehen > rohelisse, *küsümüksehen > küsimusse, kust

siis sse-line sisseütlev võis levida ka teistesse tüüpi-
desse, kus ei olnud tüves s-i (sadalasse, kõrgesse, maasse).
Soome keel suunab ühtlasi ka teisele seletusvõimalusele,
nimelt sellele, et soome keeles olevad illatiivivormid
taivaaseen, kasteeseen viitavad kahetähtse tunnusega vara-
sematele vormidele taivahasehen, kastehehen, mis
reeglipäraselt eesti keeles kujuneksid praegusteks taevas-
ge, kastesse. Kontraheerunud noomenitest võis see lõpp le-
vida ka mujale.¹

Sõna lõpus olev -s on säilinud, näit. lammas, mätas,
küngas, kaunis.

Geminaat -s

107. Geminaat -s on lühikese vokaali järel säilinud,
esinedes hilises vältevahelduses, näit. püssi : püssid
(püssi : püssid), kasside : kassid, pässu : pässud 'jäär',
mässama : mässata.

Esimeae silbi diftongi järel esineb tugevas astmes
geminaat -s, nõrgas astmes aga lühike üksikkonsonant, näit.
poissi : poisid (<^fpoissid : poissit), kaussi : kausi
(kaussi : kaüssid), kaissu : kaisus. Sedagi tuleb pidada
hilise vältevahelduse liigiks, mis on tekkinud geminaat-
klassilide vahelduse eeskujul (vrd. poissi : poisi ja
koittu : koitu).

Samasugune vaheldus esineb ka hilistes laenudes, kus
s järgneb helilisele konsonandile, näit. marssima : marisin,
morssi : morai, kurssi : kursi, valssi : valsi, pulssi :
pulsi, relssi : relsi, avanssi : avansi, bilanssi : bilansi,
pimssi : pimsi jt.

Kui geminaat s sattus sõna lõppu, siis muutus see lü-

1 L. Miettinen, EKAH, lk. 92.

hikese vokaali järel pikaks s-iks (pūs', kaš'), esimese silbi diftongi või helilise konsonandi järel poolpikaks s-iks (pois, kaus, vals, kurs, samuti silbi lõpu sätudes: mäslama).

108. Geminaat -s on olnud ka inessiivi varasemas lõpus -ssa, mis esineb veel eesti regivärsilistes rahvalauludes (maassa, kolde'essa, kamberissa) ja soome keeles (vedessä, sydämessä). Lõpp -ssa on tänapäeva keeles lühenenud ja muutunud praeguseks lõpuks -s. Et siin varem geminaat on olnud, seda kinnitab ka jalg-tüüpi sõnade inessiivi nõrk aste: *jalgassa > jalas, *nurkkassa > nurgas, *pajassa > pajas. Sellele näib vastu rääkivat põhja-eesti murrete läänepoolses osas, s. o. saartel, läänemurdes ja keskmurde lääneosas esinev tugevaastmeline seesütlev jalg-tüüpi sõnades (s.o. sõnades, mille tüve esimene silp on pikk), näit. jalgas, nurkkas, pättis, karjas, sedas, metas, koottis jt. Seesugune tugevaastmeline inessiiv on määrsõnalisest tähendusest tulnud kirjakeeleski tarvitusele, näit. (poiss oli) kimpus, (puud on) raagus, (jalad) harkkis, (oksad) lookas, (silmad) aukus. Selle nähtuse seletamisel on oletatud, et inessiivi -ssa lühenes juba enne lõpukadu -sa-ks ja nii tekkis teine lahtine silp, mille puhul tugev aste on loomulik, seega arenemiskäik oleks *metäsäsä > metäsä > metas.¹ Pealegi näib seda toetavat ka vadja keel. Ometi on tõenäolisem, et tugevaastmelise inessiivi puhul on tegemist illatiivi analoogiaga, sest see nähtus esineb ainult neis sõnatüüpides, kus esineb samasugune illatiiv (ill. aita, ines. aitas), pealegi ei piirdu illatiivi analoogia ainult inessiiviga, vaid ulatub saarte murdes ka elatiivi (jalgas - jaluas - jalgast) ja esineb isegi hilistekkinud illatiiviga vormides (jürve - jürdee).

1 L. Kettunen, EKAH, lk. 94-95.

Lõpuks olgu märgitud, et veelgi varasemaks seesütleva lõpuks oli -ana, millest assimilatsiooni tõttu tekkis eespool märgitud läänemeresoomeline -ssa.

h

Sõnaalguline h

109. Sõnaalguline h on kirjakeeles traditsiooni tõttu säilinud, kuigi enamikus eesti murdeist see on kadunud. Säilinud on h sõna algul kahel murdealal, nimelt võru murdes ja Hiiumaa Pühalepa murrakus. Veel käesoleva sajandi algupoolel oli sõnaalgulist h-d ka Saaremaal Kihelkonna külades ja rannikumurdes Kuusalu neemedel, kus see nüüd on kadumas.

Et h eesti keeles sõnade algul varemalt üldine on olnud, seda kinnitab vanem kirjakeel, kus h on reeglipäraselt märgitud. Kuid et juba XVII sajandil sõnaalguline h põhjaeesti murretes kaduma hakkas, seda kinnitab ka Göseken oma grammatikas (1660), kus ta märgib, et sõnaalguline h kas säilitatakse või jäetakse ära, näit. Halw või Alw 'halb', Henmarus või Emmarus 'hämarus'. Järgmisel sajandil aga kinnitab A. Thor Helle (1732), et sõnaalguline h on nõrgalt kuuldav, sest mõned hääldavad hārg, hunt, heinad asemel ārř, unt, einad. Sedasama on märganud ka Hupel (1780), kes leiab, et h on sõna algul kas veel vaevu kuuldav või juba täiesti kadunud, sellepärast kirjutatavat kas helmed või elmed. Möödunud sajandil oli aga enamikus murretest sõnaalguline h täiesti kadunud, mistõttu Paehlmann ei soovitanud seda üldse märkida. Küsimust kaaluti korduvalt ja 1872. a. otsustati see kirjakeeles säilitada, sest see võimaldab eristada sõnu, nagu haru ja aru, hoid ja oid jne.

Ometi ei ole sõnaalguline h kõikides sõnades säilinud, kus ta algupäraselt esines, näit. on tänapäeval h kadunud

sõnades enese (Müll. hennese), õis, õitsema (St. höije, höitzen), uhmer (sm huuhmare), õhk (vrd. sm hehku); üür (sm byyri) jt.

Algselt on h olnud ka sõnas juuksed (hißukset).

Vokaalidevaheline h

110. Esimese silbi lühikese vokaali järel on vokaalidevaheline h säilinud, näit. liha, keha, püha, kõhima, vähe, raha. Üksikjuhtudel on võinud lühikesele vokaalile järgnev h ka kaduda, näit. leelis (vrd. lehelis) ja väike (vrd. vähe, väheke). Illatiivis on võimalik ka h geminatsioon, näit. ihhu, kehha, lihha.

Esimese silbi pika vokaali järel on h samuti säilinud, kuid pikk vokaal on h ees lühenenud, näit. illatiivi-des pähe (<*pāhen), suhu, maha, sohu; algupärase pika vokaaliga tüvedes: mehe (vrd. mees), rehi (vrd. eL rīh, sm riihi), rohu (<*rōhon, vrd. eL rūh, g. rohō; sm ruoho), tohu (vrd. sm. tuohi, g. tuohen; nim. toht, kus t hiline), ruhi 'küna, lootsik', sm ruuhi.

111. Diftongi järel on toimunud metatees, kusjuures diftongi järelkomponent on muutunud teise silbi alguse konsonandiks, nimelt i on muutunud j-ks ja u poolvokaal y -ks, näit.:

a) ih -> hj - : kahju < *kaiho, lahja < *laiha, murd. mähi, om. mähja < *māihān, vrd. sm māihä 'mähk';

b) uh -> hv - : jahvatan < *jauhattan, jõhvi < *jouhin, pahvatab < *pauhahtapi, kahv < *kauha, rihv;

c) üh -> hv - : kehv < *keühä, lehvima, sm leyhymään.

Kui teise silbi algul tekkinud y sattus labiaalvokaali ette, siis y kadus ja nii kujunesid vormid jahu (< jahvo < *jauho) ja rahu (< *rauho). Vahelülina on y-lised kujud säilinud veel vanimas kirjakeeles, näit. Müll. rahwo.

Ka sõna vahe on algupäraselt olnud diftongiline. Selleski on toimunud metatees ja hiljem j-i kadu: *vaiha > vahje > vahe.

Esitatud sõnade arenemiskäiku kinnitab ka võru murre, kus esinevad veel diftongilised vormid, nagu lei^h, kai^hho, mäi^h, vai^hhe, samuti jau^hha, jau^hmine, jeu^h, kau^h, riu^h, ru^h.

112. Järgsilpides on vokaalidevaheline h kadunud. See nähtus esineb:

1) h-lõpuliste sõnade vormides: mures < *murehessa, perel < perehellä, imeks < *imehekai;

2) a-lõpulistes kontraheerunud sõnades: taevani < *taivahannik, lambad < *lampahet, kirve < *kirvehen, kauniks < *kaunihiksi, okkad < *okkahet;

3) illatiivide: külla < *külähen, lauta < *lauttāhen, tõrde < *tortgāhen, tuppa, metša, kanarbikku;

4) ma-infinitiivides: laulma < *laulamāhen, olema < *olamāhen, võtma, parandama, hüppama;

5) umbisikulise tegumoe lihtminevikus: saadi < *sātihēn, osteti, lahutati, korjati;

6) käskiva kõneviisi oleviku 3. pöördes: söögu < *sōkohen, andku, varjaku;

7) abisõnades: ruttu < ruttohen, vakka, sekka, sassi, harva, äärde, juurde, kinni, katki.

Rahvalaulukeeles esineb varasema h asemel i või j, näit. illatiivis: tubaje, sõdaje, kamberie; ma-infinitiivis: laulemaie, pidamaie; umbisikulise tegumoe imperfektis: toodie, annetie, paiguti isegi kotkajad (< *kotkahet), kaldajad. Kirjakeeles asendab varasemat vokaalidevahelist h-d kaugemal sõnas j ainult sõnades paraja (nom. paras, vrd. sm. paras, parhaan), varajane (sm varhainen), salaja.

Võru murdes võib mõningais vormides kohata ka vokaalidevahelise h säilimist, näit. illatiivis: küpärähe, anomähe, võru rahvalaulude ma-infinitiivis: valamahe, tundemahe, kõndimahe jm.

113. Helilisele liikvidale või nasaalile järgnev h teise silbi algul on eesti kirjakeeles kadunud. Nähtus esineb ühendites lh, rh ja nh.

- 1) lh > l: gulane < *sulhainen, kula 'ammutuskulp' (sm kulha); võluda (vrd. v võhI, sm velhota);
- 2) rh > r: karu < *karhu, kare (sm karhea), tõru (sm terho), tara (vrd. eL tahr, sm tarha), nüri (< *nürhi), herilane (< *herhiläinen, pasknäär (sm paskanärhi), tire (sm tirhea), kõri (vrd. sm. kerho).
- 3) nh > n: vana < *vanha, hani (sm hanhi), tänava v tehnäma, inetu (< *inhettoin), tänav (vrd. sm tanhua), inimene.

Lõuna-eesti murdeis, eriti võru murdes on osalt h säilinud, esinedes metateetiliselt, näit. Se kahr, nühr, tahr, kahre, Lei vahn.

Pearõhulise silbi lõpus olev h helilise konsonandi ees esineb hilises vältevahelduses, näit. lehmi : lehmä, vihma : vihmale, kõhnu : kõhnad, ahned : ahne, kihlama : kihlata, mahl : mahlad, kõhr : kõhred, kähri : kährid, rahva : rahvas, ahjude : ahjus.

114. Järgsilpides esinev konsonantühend ht on üldiselt assimileerunud (näit. imet, hoonete), välja arvatud mõned momentaanverbid, milledest on võimalikud ka ht-lised vormid (vt. p. 82). Küll on aga ht-lised vormid säilinud võru murrakuis, näit. unehtanu, mälehtä, imehteli, saisahtama.

Inessiivi varasemaks lõpuks lõuna-eesti murdeis on olnud -hna, mis on säilinud veel võru rahvalauludes, näit. tarehna 'tares', käehnä 'käes', minnahna 'minnes'. Nagu juba J. Hurt näitas, on sellest hna-lõpust arenenud nii

mulgi kui tartu murdes esinev -n (meṭsān), võru murdes esinev -hN (meṭsahN) ja -h (meṭsah). Lõuna-eesti hna-lõpp on paralleelne ja keeleajalooliselt seostatav põhja-eestilise varasema lõpuga -sna.

115. Ka sõna lõpus on varemalt esinenud h, näit. sõnades pere, hoone, vale, laine, tõke, tiine. Tänapäeva eesti kirjakeeles on see -h kadunud. Ainuke eesti murdeala, kus sõnalõpu h on säilinud, on võru murre, eriti selle idamurrakud. Varasema sõnalõpu h esinemist võimaldavadki jälgida ühelt poolt võru-setu murde h-ga lõppevad sõnad, teiselt poolt ka sugulaskeeled ja osalt isegi soome kirjakeel, näit. Se, Vas, Ráp hõngh, terveh, pereh, mureh, imeh, hamgh, pūdgh 'vöö', viñneh 'vene, sm perhe, murhe, ihme, venhe, valhe.

Hilisteks ja juhuslikeks tuleb pidada tänapäeva hüüdsõnade lõpus esineva pika h-ga sõnu, nagu aitäh, noh, säh, tohoh jt.

Helilised spirandid (poolvokaalid)

-j--

116. Sõnaalguline j on üldiselt säilinud, näit. juoma, jää, jalg, juur. Erandiks sellest on üksikud sõnad. Nii on võinud j kaduda kõrgete vokaalide, eriti ü ees. Näiteks on sõna üttelema kujunenud varasemast vormist jutlema, kusjuures algul j-i mõjul tagavokaal u muutus ü-ks ja selle järel ü ees olev j kadus. Nähtus, et j-ile järgnev tagavokaal muutub vastavaks eesvokaaliks, on tuntud saarte murdest, eriti Hiiumaalt, kus ja- muutus jä-ks (jäGama, jānu) ja ju- muutus jü-ks (jüt, jüttelema, jüige). Et arenemiskäik nii on kulgenud, seda kinnitavad Mülleril esine-

vad vormid iüttelda ja Jütlus. Samasugusel teel on varasemast väljendist aita jumal kujunenud tänamissõna aitüma. Märkida võib ka sõna iva, mille vasteks Lõuna-Eestis ja sugulaskeeltes on jüvä. Vaheldus esineb ka sõnas ehmatama ~ jähmatama ~ jähmatama. Murdeti esineb selliseid vaheldusi tunduvalt rohkem.

117. Vokaalidevaheline üksik- j on eesti kirjakeeles üldiselt säilinud, näit. raja, ajama, vajuma, sööja, pedajas, kirjutaja.

Üksikjuhtudel on aga j võinud vokaalide vahelt ka kaduda, näit. sõnades aasta < ajast-aiG < *aiyasta-rika (vrd. eL ajast-aiG), aelema < *ajglemahen (vrd. ajama), aetud (< *ajettu), soendama ~ soojendama, soe (< *sõja). Murdeti esineb selliseid sõnu veelgi rohkem, näit. vaõma 'vajuma', näl 'najal', mõõma 'mõjuma' jt.

Tänapäeva vokaalidevaheline j võib olla ka hiline, kujunenud diftongi järelkomponendist, näit. ajal (< *aiyalla), pojad, (Dea) aju (< *aiyo) või tekkinud j-spirandist (vrd. mujal, sm muualla < *mūjalla).

Illatiivis võib lühikesele vokaalile järgnev vokaalidevaheline j gemineeruda, näit. majja (majja < *majahen), ojja, tujju. Kuigi kirjakeel sellist gemineerunud j-i määrib geminaat -j-iga, hääldatakse seda ij-ina. Kirjakeelde on tunginud seesugune geminatsiooni tõttu tekkinud illatiiv lõuna-eesti murretest.

Ka algupärase geminaat -j-i asemel esineb ij, mis samuti kui teiste spirantide geminaadid võib olla hilise vältevahelduses, näit. nuia : nuiad (nuija : nuijad), aiade : aiad. Sel puhul ei ole aga vaheldus mitte j-is, vaid sellele eelnevas diftongi järelkomponendis -i. Tegelikult geminaat -j- eesti kirjakeeles puudub.

118. Konsonandile järgnev j on samuti säilinud, näit. palju (< *paljon), väljas (< *väljässä), harjad, varjud, asjad, kosja, ahju, tühjad, padjad, kapju.

Sõna lõppu sattudes on j muutunud i-ks, näit. kari (<*karja). kali, asi, kuhi, padi, kabi.

Kadunud on konsonandile järgnev j sõnades, nagu kurat (<*kurjätti), hiline (<*hiljaingn), murdeti ka asine, naline, karjama 'karjuma'. Reeglipäraselt on aga j kadunud, kui ta sattus järgneva i ette, näit. kosima (<*kosjimahgn), kuhik (<*kuhjikkō), kuhilas, tühik, nelikud. Vähem järjekindl on j-i kadu järgneva e ees, näit. ohelik (vrd. ohjeldama, harva ka oheldama), kahetsema (vrd. varasem kahjatsema), murdeti tühendama 'tühjendama'. Tegelikult on siin samasugune j-i kadu, nagu see esines i ees varasemast j-st tekkinud j-i puhul, nagu sõnades küliti jt. (vrd. p.52,3).

Murdeti on j palju sagedamini kadunud või assimileerunud eelmise konsonandiga, näit. tühä 'tühja', aßsa 'asja', pallü e. pailü 'palju', ngiläs jne.

V

Sõna algul

119. Sõnaalguline v on eesti kirjakeeles säilinud, näit. vask, vesi, veer, viis, võlg, väli, voolama, vokk, vurisema, vöö. Läänepoolseis murdeis on v sagedasti labiaalvokaali ees kadunud, näit. ok 'vokk', õlmed 'voolmed', õkke 'vöökene', isegi õder 'vooder', orst 'vorst', undament 'vundament'.

Sõna sees vokaalide vahel

120. Sõna sees vokaalide vahel on v üldiselt säilinud mittelabiaalsete vokaalide naabruses, näit. lava, kevad, iva, lävel, kõver, vaevalt, päevad, liiva, sügavad, tugevad.

Illatiivis on lühikesele vokaalile järgnev v võinud gemineeruda, näit. kivvi, rivvi, savvi.

Labiaalvokaali kõrval on v sagedasti kadunud. Kõige enam esineb v kadu labiaalvokaalide vahel või ees, näit. au (<*auvo), aus (<*auvoiss), nõu (<*neuvo); väi (väimees) (<*vāvū), lõoke (<*leivokkainen), tõotama (<*toivotamahen), päike (<*päivukkainen), (pea)aju (<*aivo), lõu(koer) 'lõvi', käima (<*käyümä). Hoopis harvemini on v kadu tingitud eelmisest labiaalvokaalist, näit. sõnas tüügä (<*tūvik-), üksikjuhtudel on v kadunud ka mittelabiaalsete vokaalide vahelt, näit. sõnades kõõrdi (vrd. kõverdi) ja vaene (vrd. vaevane).

Labiaalvokaali kõrval oleva v kadu on suhteliselt hiline nähtus. XVI ja XVII sajandi tekstides oli v neil juhtudel veel säilinud, näit. WK auwu, Müll. Toywutusze 'töötuse', Neuwu 'nõu', St. auwus 'aus', nouwo.

Murdeti esineb läänepoolsematel põhja-eesti murdealadel v kadu veelgi enam, ja seda ka labiaalvokaali järel, näit. tui 'tuvi', tuike 'tuvice', sui 'suvi', suuline 'suviline', kruui 'krui', aga ka sau 'savi', kaju (<*kaivo) jne.

Kadunud on v üksiksõnaks kulunud liitsõnas veski, mille paiguti murdeis veel säilinud varasem vorm oli vesikivi.

Geminaat -v eesti kirjakeeles õigupoolest puudub, kui välja arvata geminatsiooni tõttu tekkinud illatiivivormid. Sõnades, kus võiks oodata geminaat -v-d, nagu õu (vrd. sa ovi, vdj õvvi) ja põu (vrd. sa. povi, vdj põvvi), on oodatava vv asemel diftongi järelkomponent u, mis esineb hilises vältevahelduses: õue : õues (õuwe : õuwēs), põue : põues. Hilistekkinud geminaat -v-d esineb lõuna-eesti murdeis väga mitmesugustes vormides, näit. hüvvä 'head', kõvver 'köver'; lavvä 'laua', lõvvä 'leian' jne.

Konsonantide järel

121. Konsonantide järel on samuti mittelabiaalsete vokaalide ees v säilinud, näit. latva : ladva, rasva : rasvast, sarvede : sarved, pilvi : pilved, rahval : rahvas; harva, kasvatan. Kui v on helitu hääliku järel sattunud sõna lõppu, on ta muutunud helituks, näit. latv, rasv, kahv.

Labiaalvokaali ees on aga v harilikult kadunud, näit. paluma (<*palvomahan, vrd. palve), suruma (vrd. surve), uluda (vrd. sm. ulvoa), aru (vrd. v sä'ei arvõ 'ei saa aru', arvama), arutu, kasu (<*kasvo, vrd. kasvama), kasulik, haruldane (vrd. harva), karune (<*karvoinen, vrd. karvane). Sellest häälikumuutusest on osa võtnud ka need sõnad, kus v on hiljem tekkinud, näit. *jaubo > jahvõ, jahu. Märkimist väärib siiski, et see muutus ei ole toimunud kõikides sõnades, kus v-le järgneb labiaalvokaal, näit. kõrvu, kõrvuti, kasvuaeg (vrd. kasupoeg), arvuta (vrd. arutu), karvupidi (murd. karupidi). Põhiliselt ei ole see muutus saanud toimuda hilisemates tuletistes.

Et varasemas kirjakeeles ka konsonandi järel v veel säilis, siis leiame siit niisuguseid vorme, kui WK palwuma, St. ka sz wo jt.

Alati ei ole v kadunud ainult labiaalvokaali ees, vaid ta on võinud kaduda ka teiste vokaalide ees, näit. tali-rukis, talisport (taly), lapsepõli, põline (põlv), külimit (külv), tere, teretama (terve), sarikad (sarv), rasu (rasv), tõri, om. tõrve (<*torvi).

Murdeis, eriti läänepoolseis eesti murdeis on selliseid v kaojuhtumeid palju rohkem, näit. pili 'pilv', taris 'tarvis'; ladu 'latv', tõru 'tõrv', palä pä 'palav päev' jt.

N a s a a l i d

n

Sõna algul

122. Sõna algul on n üldiselt säilinud, näit. nool, nimi, nägema, noor, nüüd, naine.

Kõikuvusi esineb üksiksõnades, kus võivad vahelduda homorgaansed häälikud n ja t, näit. nuust ~ tuuat, nire ~ tire, näks ~ täks, samuti tõsta ~ eL nēsta. sm nostaa (vrd. p. 24) ja tukkuda, sm nukkua 'magada, uinuda', vdj nukkua 'uinuda'. Nagu selgub, on enamik esitatud sõnadest deskriptiivset laadi. Onomatopoeetilis-deskriptiivsetes sõnades on aga eesti keeles kõikuvused kaunis sagedased.

Sõna sees

123. Sõna sees on vokaalidevaheline n säilinud, näit. nina, muna, peni, panema, painama. Vokaalidevaheline n võib esineda ka järgsilpides, näiteks n-liitelistes onomatopoeetilistes sõnades (kahina, mühinal, kolin), ne-liitelistes noomenites (varasem inen-liide: punane < *punainēn, soomlane, laadaline), ne-liitelistes verbides (alanema, lühenema, paranema), nud-partitsiipides (saanud < *sanut, lugenud, parandanud), olevas käandes (varasem lõpp -na: noorena < *nōrena, pojana, lesena) jne. Olevas käandes ootaksime jalg-tüüpi sõnades tugevat astet, nagu see esinebki kirde-eesti rannikumurdes (Lüg poiGanna) ja soome keeles (tähtenä), kuid teiste käänete eeskujul hakati ka essiivis tarvitama nõrka astet (vrd. pojaga, pojani - pojana).

Illatiivis on pearõhulisele silbile järgnev -n võinud

gemineeruda, näit. ninna (nom. nina), künna (küna), pinnu (pinu), unne (uni). Kirjakeelde on sellised heliliste konsonantidega illatiivid tulnud lõuna-eesti murdeist.

Silbialguline n konsonandi järel on samuti säilinud, näit. käsnad, kõhnu, pahnas, kärnad, virna. Helitu hääliku järel sõna lõppu sattudes on n muutunud helituks N-iks, näit. kään, laän 'puulabidas, leivalabidas', kehN, lehN, pahN, rähN.

124. Silbilõpuline n on üldiselt säilinud, näit. lindu, tondid, konte, parandama. Seoses laadivaheldusega esineb n ka vältevahelduses: randa : rannas (raⁿda : raⁿnäs).

Erinev on ng-ühendi esinemus. Nimelt on ng-ühendis n häälik vokaliseerunud, mille tõttu ng-ühendi ees olev vokaal on pikenenud. See muutus esineb näiteks sõnades kaas (<*kan^si), õõs (<*on^si), laas, küüs, lääs, põõsas (<*pen^sas), maasikas (<*man^sikkas), kaasa. Pikk vokaal, mis tekkis n-i vokaliseerumise tulemusena vormides, kus i ees varasem t oli muutunud s-iks, säilis aga ka samade sõnade nendes vormides, kus n järgneva dentaalklusili ees oli säilinud, näit. kaane (<*kan^sen), kaant (<*kan^sta), kaande (<*kan^sghen), läänes (<*län^sessä) jne.

ng-ühend võib esineda ka järgsilpides, kus see samuti arenes. Nii esines ng-ühend järgarvude nominatiivis, näit. neljas (<*nel^sjänsi), kuues (<*kud^sensi), seitsmes, kümnes. Et järgsilpide pikad vokaalid eesti keeles on lühenenud, ei ole siin g-i ees pikka vokaali. Järgarvude sellist arenemiskäiku kinnitavad ka nende teised käänded, näit. neljanda (<*nel^sjäntän), viienal (<*vi^sentällä), kuuendaks, kus esineb järgarvude tunnus -nda. Peale järgarvude on -ng varemalt esinenud ka possessiivsufiksites, milledest tänapäeva eesti keeles ainult üksikud adverbidena esinevad rudimendid on säilinud, näit. üksnes (<*üksinensä), iganes (<*ikänensä), iseäranis, samuti pronoomenis enese (vrd.

"hänensa"). Varasemas kirjakeeles esines selliseid posesiivsufiksiga vorme tunduvalt rohkem, näit. Müll. kogkones 'koguni', ielles (<*jällensä) 'jälle', igkas 'ikka, eL iks', erranes 'aga' jt. Rahvalaulukeeles ja kirde-eesti rannikumurdes on posesiivsufiksilisi vorme rohkem säilinud kui kirjakeeles, näit. "Kukke kaapis karvudasa" 'oma karvu' või Jõh näoldasa (<*näältansä) 'oma näo poolest', kehalDasa jt. Lähtudes sellistest murdevormidest, mis esinevad ka sugulaskeeltes, soovitas L. Kettunen eesti kirjakeeles tarvitusele võtta vormid, nagu ealdasa 'oma ea poolest', kasvuldasa, meleldasa, keeleldasa ja nende eeskujul ka omadussõnadest vorme rumalutasa 'oma rumaluse tõttu', õelutasa jt.¹

Geminaat -n

125. Lühikese esimese silbi järel on geminaat -n üldiselt säilinud, esinedes hilises vältevahelduses, näit. kannu : kannud (kānnu : kānnūd), konnade : konnad. renni : rennis. Geminaat -n on ka sellistes astmevahelduseta sõnades, nagu lännik ja hunnik, kus murdeti esineb ka lühikest n-i. Geminaat n võib olla tekkinud ka n^d assimilatsioonist tõttu, näit. sunnik (vrd. sundima), sõnnik (vrd. sm sonta), kannikas.

Sõnades seni (<*seⁿnik) ja kuni on tänapäeva kirjakeeles lühike n, kuigi algupäraselt rajava käände lõpuks oli - nnik. Murdeti on tuntud vormid seⁿni, kuⁿni.

Esimese pika silbi järel on geminaat -n järjekindlalt lühenenud, näit. kuⁿni (<*kuⁿnik), maⁿi.

Järgsilpides on geminaat -n samuti lühenenud, näit. terminatiivides met^sani (<*met^sännik), kün^kkani, lagendi^kkuni. Kontraheerunud verbide nud-kesksõnas, kus verbi

1 L. Kettunen. Mardeütlus, mis ei tohiks kaotsi minna. Keeleline Kuukiri 1916, nr. 5-6, lk. 115.

tüvi lõppes klusiiliga, on assimilatsioon tõttu tekkinud nn, mis samuti on lühenenud, seega on arenemiskäik olnud järgmine: *hakkatnut > hakkanmut > hakanud, samuti hüpanud, tõmmanud, arvanud.

Erinevalt eelmisest esineb tänapäeva eesti keeles järgsilpides geminaat -n naissugu märkivas liites -nna, näit. lauljanna, kuninganna, näitlejanna, kuid see on alles möödunud sajandi lõpul A. Grenzsteini ettepanekul tarvitusele võetud, seega hiline ja kunstlik. Et see eesti keele struktuuriga ei sobi, selle kinnituseks on asjaolu, et nn-liitelistes sõnades kaldutakse pearõhku viima järgsilbile (e:ppettaja.nna).

Sõna lõpus

126. Sõnalõpuline -n on lõuna-eesti murdeis kadunud, põhja-eesti murdeis ja kirjakeeles samuti üldiselt kadunud, säilides ainult ühes rühmas, nimelt verbide ainsuse 1.pöörde lõpuna, näit. käin, kirjutan, tuln, lugesin, istuksin, loodaksin. Lõuna-eesti murdeis on ka 1.pöördes -n kadunud: (ma) tulē, loē, sai, kifutti, annas jne.

Kadunud on aga sõnalõpuline -n järgmistel juhtudel:

- 1) ne-liitelistes sõnades: naine (<*nainēn), rebane, viimane, igavene, kuldne (<*kultainēn), soomlane (<*sōmalainēn), laadaline (<*lāttallinen), joomine, väike(ne);
- 2) tu-liitelistes adjektiivides: õnnetu (vrd. sm.onneton), rahutu (<*rauhottōin, gen. rauhottōiman), kahvatu, põhjatu, jalutu, kannatamatu, hoolimatu;
- 3) e-liitelistes sõnades, mille tüves -me: seitse, gen. seitsme (<*seitsēn, gen. seitsemen), ase, ige, habe, süda (vrd. part. sūdant), sõbre, solge, aste, aga ka võti (<*vōttin) ja mitu;
- 4) genitiivis: poja (<*poiŋan), laeva, mäe, varese, lammaste (<*lambastēn), jalge, kalade;

- 5) illatiivis: kotta (< *kotahen), metsa, sohu (< *sõhen), läände, võsastikku: (jai) jalGu (< *jalkoihen), velGu;
- 6) allatiivis: maale (< *mällen), emale, jänesele, turbale; kaugele, rebastele, kõigile, sarvile;
- 7) instruktiivis (praegustes instruktiivadverbides): pikisilmi (< *pitkin silmin), keeli (kēli), kõrvu (kērvu), rinnu, üksipulgi;
- 8) ma-infinitiivis: saama (< *sānahen), lugema, kandma, korjama, lõpetama;
- 9) kse-preesensis: müüakse (< *mūdāksen), tehakse, las-takse, hoolitakse, kaotatakse;
- 10) impersonaali imperfektis: tuldi (< *tultihen), toodi, istuti, võeti, kinnitati, lennati;
- 11) imperatiivi 3.pöördes: söögu (< *sōkohen), olgu, lugegu, hakaku;
- 12) adverbides, eriti liitelistes viisimäärsõnades, näit. kõvasti (< *kovastin), kiiresti, selgesti; samuti (< *samoittain), ometi, paiguti; põlvili (< *polvillain), selili; vägisi, hullemini jt.
- 13) üksiksõnades, näit. arvsõnades kaheksa (< *kahāksan), üheksa, kümme.

Sõnalõpulisel n-i kadumine ei ole toimunud kõikides mainitud rühmades samaaegselt. Kui esimese pöörde n veel praegugi on säilinud, siis genitiivi -n on ka suhteliselt hilja kadunud. Tänapäeval on genitiivi -n säilinud ainult sõnas maantee ja kohanimes Soontaga, kuid Wanradt-Koelli katekismuses (1535) oli valdav enamik genitiivivormidest veel n-lõpulisi. Varasemate keeleliste mälestusmärkide põhjal võib järeldada, et n-i kadu algas juba XIII sajandil ja jõudis lõpule alles XVII sajandil, kusjuures kõige intensiivsem oli see kadumisprotsess XVI sajandil. Illatiivis ja allatiivis oli see kadu toimunud aga juba tunduvalt varem.

127. Palataalnasaal ŋ esineb eesti keeles ainult g või k ees. Kirjakeeles märgitakse seda m-tähega. Pea-rõhulise silbi lõpus G ees olev ŋ võib esineda hilises vältevahelduses, näit. kangad : kangas (kaŋGaD : kaŋGäs), lõng : lõnga, pang : pange, rõnga : rõngas, hing : hinge. king : kingad; ringi, kangutama. K ees olev ŋ ei vaheldu, sest sel korral vaheldub geminaatklusiil: kink : kingi, lonkama : longata. Nagu eespool märgitud (vt. p. 47), esineb muredeci vaheldust vaŋGi : vaŋGiD, mis aga kirjakeelele on võõras. Järgsilpides esineb ŋG-ühend tavaliselt laensõnades (kuningas, pööningul, lahingus) ja ng-liitelistes tuletistes: leping (< leppŋko), tõuseng, laseng; alang. Suurem osa ng-liitelisi deverbale on aga eesti keeles hilised, näit. sööming, istung, oleng, otsing.

128. Labiaalnasaal m on üldiselt säilinud, näit. 1) sõna algul: maa, mees, minema; 2) sõna sees silbi algul vokaalide vahel: oma, lumi, ema, loomad, võime, tulema; 3) silbi algul konsonandi järel: silmad, kalmu, surm, tormid, tuhmi, osmik. Helitu konsonandi järel sõna lõppu sattunud m on muutunud helituks, näit. tahM, lehM, põM.

Vokaalidevaheline lühike m võib illatiivis gemineeruda, näit. lumme (< lumehe).

Muredeci on kõiguvusi lühikese m-i ja geminaat -m-i tarvitamisel. Lühike m esineb näiteks sõnades emis (vrd. ema), lõmitama, samuti timut ja samet. Lühikest m-i võiks oodata ka sõnades kummaŋdan (vrd. sm. kumarran), kummuli (sm kumollaan) ja homme (murd. õmē, sm huomenna). Kirjakeeles on neis sõnades pääsenud valitsema geminaat -m.

Kadunud on silbialguline m sõnas põrand (vrd. murd. permanD, sm permanto). Samuti on tänapäeva kirjakeeles ka-

dunud karitiivadjektiivide varasem tüve lõpusilp -ma, näit. veel möödunud sajandi lõpuni tarvitati vorme õnnetuma (<*onnattoman), hooletumad, sootumaks, väetimad, inetuma praeguste õnnetu, hooletud, sootuks jne. asemel. Seega pääsesid lõuna-eesti murretele omased lühemad vormid kirja-keeles tarvitusele.

Silbilõpuline m on säilinud vaheldumatusena geminaatklusiili ees, näit. kimpu : kimbud, lompi : lombis. Küll aga esineb m hilises vältevahelduses sõnades, kus esineb ka laadivaheldus, näit. lambad : lammast (lamBad : lammas).

Geminaat -m esineb esimese silbi lühikese vokaali järel hilises vältevahelduses, näit. ämma : ämmad (ämma : ämmaD), amm : amme.

Kõikuvusi on esinenud mõnede geminaat -m-iga sõnade tarvitamisel. Nii on kirjakeeles lubatud ühelt poolt ümmargune (vrd. sm ympyräinen) ja ümmar, teiselt poolt aga samast tüvest lühenenud vormid ümar, ümarutama ja ümarik. Algupärase geminaat -m-iga on sõnad kammits ja kämmal, millede tarvitamisel murdeis on kõikuvusi. Assimilatsioonist tekkinud vormides on ootuspärane geminaat -m, näit. sõnades immitsema (vrd. imbuma) ja ummistama (vrd. umbne).

Esimese silbi pika vokaali või diftongi järel on geminaat -m reeglipäraselt lühenenud, näit. sööme (<*sömmek) võime, toome. Samuti on geminaat lühenenud ka kaugemal sõnas, näit. tuleme (<*tulemmek), laulame, lendame.

Lõpuks olgu märgitud, et murede ja ka sugulaskeeliti esineb kõikuvusi m ja v tarvitamisel, näit. kääv ~ sm käämi, serv ~ sm särmä.

Sõna lõpul m ei esinenud. Kus seda kaugemate sugulaskeelte põhjal võiks oletada, on see läänemeresoome keeltes n-iks muutunud, näit. algupärane akusatiivi lõpp -m on muutunud genitiivi n-i taoliseks, algupärane 1.pöörde lõpp on samuti muutunud n-iks. Ka nendes sõnades, kus praegu genitiivis on -me või oli -ma (ase - aseme, õnnetu

- õnnetuma), on varasem sõnalõpu -a muutunud algul n-iks ja siis alles kadunud.

Lühivõrd

1

129. Häälik l on üldiselt eesti keeles säilinud. See esineb sõna algul (lind, looma, lugu), sõna sees silbi algul vokaali (valama, kole, tuli; nooled, leili) ja konsonandi järel (kupla, vaklu, mahla), samuti silbi lõpul (kõlbama, silda, selga, kõlmaks, nalja).

Esimese silbi lühikesele vokaalile järgnev lühike l on võinud illatiivis gemineeruda, näit. tüllil (nom. tüll), ellu, tallu, villu, tulle, külla, sülle.

Murdeti võib kuulda lühikesel l-i asemel geminaati sõnades, nagu kalits 'tasku', talitama, talutama.

Helitule konsonandile järgnev l on sõna lõppu sattudes muutunud helituks, näit. mahl, tohl, kahl.

Silbilõpu l on helilise konsonandi ees hilises vältevahelduses, näit. külma: külmad (külma: külmad), talve: talvel, nalja: naljad. Hiline vältevaheldus esineb ka laadivahelduslikes sõnades: halba: halva (halba: halva), silda: silla, selga: seljas.

Geminaat -l on esimese silbi lühikesel vokaali järel säilinud, esinedes hilises vältevahelduses: kulli: kullid (kulli: kullid), kallid: kallis, hullu: hullud. Samuti esineb ll ka allatiivis: mulle, sulle, talle. Murdeti on võinud geminaat -l muutuda üksikkonsonandiks sõnades, nagu Tallinn, tallukas, telling.

Esimese silbi pika vokaali või diftongi järel on geminaat -l lühenenud, näiteks allatiivis: maale (<*māllen), teele, võile, koile. Sama on kehtiv ka assimilatsioonitõttu tekkinud geminaat -l-i suhtes, näit. keelu (nom. keeld).

130. Järgsilpides on geminaat -l allatiivis samuti lühenenud: emale (<*emāllen), oravale, kaugemale, inimesele. Idapoolsetes murrakutes, samuti osalt ka vanemas kirjakee-

les on kaasarõhulise silbi järel olev geminaat -l alla-
 tiivis veel säilinud, näit. Iis paremale, Trm tütrelle,
 Kod asemelle, Jjn elvemalle, Vmr ilusalle; M. Veske palki-
delle võerastelle, Klvp. vaatajalle, küürakille. Rahva-
 laulukeeles esineb samuti kaasarõhulise silbi järel alale-
 ütlevas rohkesti lle-lõppu: palve'elle, vainijulle, van-
kerille, liivikulle.

Adessiivi varasem lõpp -lla on säilinud rahvalaulu-
 de keeles, näit. päälla, vahella, kutsarilla, teravilla,
kirve'illa. Tänapäeva eesti keeles on see pärast lõpukadu
 lühenenud ja esineb -l kujul: maal, merel. Ainult lühike-
 se esimese silbi järel on pikk -l säilinud: mul, sel, tal
 (mul, sel, tal).

131. Lõuna-eesti murdeis esineb sõnade olema, tulema,
kuulma nud-kesksõnas ln assimileerumine ll-iks, näit.
 Krk tullu, Kam ollu, Puh külü. Et nähtus esineb ka
 teistes sugulaskeeltes, on seesugust assimilatsioonit pee-
 tud väga vanaks ja seostatud muutustega, nagu *vilna >
villa, e. vill, *alna > alla, e. all, samuti väga varase
 allatiivi käändelõpu kujunemisega (-lna > -lla, kalalna >
kalalla > kalal).

Üksiksõnades võib l vahelduda peamiselt n-iga, näit.
hääl ~ sm ääni, kämmal ~ sm kämnen, pähklid ~ eL pähknä,
 sm pähkinät jt.

Besti sammal ja kannel tüüpi sõnade nõrka astet ar-
 vestades tuleb arvata, et l varemalt ka sõna lõpus on
 võinud esineda.

R

132. Häälik r on eesti keeles säilinud, esinedes
 kõikides nendes asendites sõnas, kus ta varemaltki on ol-
 nud. Nii on r olnud sõna algul (rebane, raba, raud), sõna
 sees silbi algul (vares, veri, saared, koerad; sõpra, atra,

mäkra, kõhred) ja silbi lõpul (turbad, sirpi, vardad, parti, vargad, särki, varsad, kärnad, karmid, sarved).

Esimese silbi lühikese vokaali järel on r võinud illatiivis gemineeruda, näit. merre, verre, kerra, torru, kärru.

Helitu hääliku järel olev r võib sõna lõppu sattudes muutuda helituks, näit. kehR, kohR 'üleskerkinud jääkoorik', kähR 'mäger'.

Häälikute r-i ja l-i vaheldus esineb sõnas ära, murd. ä, sm älä.

Silbilõpuline r esineb heliliste konsonantide ja b, d, g ees hilises vältevahelduses: kärna : kärnad (kärna : kärnaD), põrmu : põrmuks, karva : karvaD; koos laadivaheldusega: kurba : kurva (kurba : kurva), korda : korra, särge : särjed.

Geminaat-r on esimese silbi lühikese vokaali järel säilinud, esinedes hilises vältevahelduses, näit. uurri : uurrid (uurri : uurriD), narrima : narrin, turris (olema).

Esimese silbi pika vokaali järel on geminaat-r samuti lühenenud kui ll puhul. Seda kiinitavad eespool vaadeldud r σ -lised sõnad, nagu keeru (< kërron < *kerōn) jt.

Murdeti kaldutakse mõningaid geminaat -r-iga sõnu hääldama üksik -r-iga, näit. varrukas (vrd. vars. gen. varre), marraskil (vrd. sm. marraskesi), korrutama.

Tähelepanu võib juhtida ka dissimilatsiooninähtustele, mille tulemusena laensõnades, milledes on kaks r-i, teine neist asendub n-i või l-iga. Selle tulemusena varasemas kirjakeeles esinenud rekrut asendus hiljem nekrutiga. Murdepärases keeles aga võib esineda kärnal kärneri ja kaliDor koridori asemel.

Nagu sellele viitavad sõnad tütar, peenar jt., on r võinud esineda küllaltki vara ka sõna lõpus.

133. Eesti kirjakeeles palataliseeruvad dentaalid t (d), s, n ja l. Veel hiljuti peeti ka r-i palataliseeruvaks konsonandiks, kuid et r-i palatalisatsioon üldiselt on nõrk, siis tänapäeva kirjakeeles on jäetud r välja palataliseeruvate häälikute hulgast, s. o. kirjakeel ei nõua vahetegemist sõnade kurk (g. kurGu) ja kurk (g. kurGi) hääldamisel.

Konsonantide palatalisatsioon on teatavasti üks koartikulatsiooninähtusi, mis avaldub selles, et kõrgete häälikute i ja j-i naabruses konsonant hääldub mõnevõrra kõrgemalt, s. o. keel tõuseb hääldamisel oma normaalsest hääldusasendist kõvale suulaele ehk palaatumile lähemale (umbes nii nagu i hääldamisel). Kui võrrelda eesti kirjakeeles sõnu, nagu vañni ja viñna, siis selgub, et konsonandi palatalisatsioon sõltub mitte konsonandile eelnevast, vaid sellele järgnevast i-ist. Seega eesti keeles palatalisatsioon on regressiivne, sest palatalisatsiooni põhjustava i või j-i mõju on tagasihaarav, eelmise konsonandi hääldamist mõjustav.

Tänapäeva eesti kirjakeeles palatalisatsiooni ei märgita, kuigi palatalisatsioon on fonoloogiline nähtus ja võimaldab eristada eri foneeme, näit. paik (g. palga) ja paik (g. palgi), kan (g. kannu) ja kan (g. kanni), koit (g. koitja) ja koit (g. koitti). Ainult teostes, kus on vaja hääldust täpsemalt märkida, nagu seda on õigekeelsussõnaraamatud või foneetilises transkriptsioonis kirjutatud tekstikogud, märgitakse vastava konsonandi kohal oleva märgiga ka palatalisatsioon (kallis, männid - kallis, männid).

Kui eesti kirjakeeles palataliseeruvad ainult dentaalid t (d), s, n ja l, siis murdeis võivad palatalisee-

ruda ka teised konsonandid, näit. võidakse eristada sõnu nagu kaṗ (g. kaṗṗa) ja kaṗ' (g. kaṗṗi), vaṃt (g. vahu) ja vaṃt' (g. vahi), kiṃk (g. kaṃGu) ja kiṃk' (g. kiṃGi), kuṃn (g. kuṃṇa) ja kuṃn' (g. kuṃni). Kirjakeeles saavad palataliseeruda ainult tüve sisekonsonandid, murdeis võivad aga peenenduda ka kaugemal sõnas, sõna lõpus või isegi sõna algul esinevad konsonandid (näit. Setus, keelesaartel). Murretes ei ole palatalisatsioon kaugeltki ühtlane. See esineb kõige rohkem kagupoolsetes murrakutes, olles tugevasti mõjustatud naaberkeeltest, kõige vähem on aga palatalisatsiooni Hiiumaal ja kirde-eeesti rannikumurdes, kus see veel hiljuti peaaegu täiesti puudus.

Palatalisatsiooni ebaühtlane esinemine murretes ja sugulaskeeltes viitab sellele, et see nähtus ei ole tekkinud ajal, mil läänemeresoome hõimude vahel olid veel väga tihedad sidemed, vaid on kujunenud naaberhäälikute mõjul peamiselt eesti keeles eneses. Ometi on palatalisatsioon vanem kui sellised muutused nagu sise- ja lõpukadu, sest tänapäeval esineb palatalisatsioon ka neil koraadel, kui i-häälik konsonandi järel on kadunud, näit. kaṣ' (<*kassi), kuḷ' (<*kulli), vaskne (<*vaskinen). Seega pidi palatalisatsioon tekkima ajal, mil konsonandile järgnev i oli veel alles, s.o. enne vastavaid kadusid.

134. Palatalisatsioon eesti kirjakeeles võib esineda esimese ja teise silbi piiril olevates lühikestes konsonantides, geminaatides ja konsonantühendeis, kusjuures lühikestes konsonantides see on nõrgem kui geminaatides või konsonantühendeis. Allpool olgu esitatud regressiivse palatalisatsiooni esinemisjuhud.

a) Esimese silbi lühikese vokaali järel on palatalisatsioon üldiselt niivõrd nõrk, et seda eesti õigekeelsussõnaraamatuis ei märgita. Kuigi mureti võib kuulda hääldust paḍi, veṣi, aṇi, tuli, hääldatakse need kirjakeeles paḍi, veṣi, hani, tuli kujul.

b) Esimese silbi pika vokaali järel on palatalisat-

sioon juba tugevam, mis eriti sel korral teravamalt määratav on, kui järgmine i on kadunud, näit. kõl, sāne. Eesti kirjakeeles peetakse esimese silbi pikale vokaalile järgneva lühikese konsonandi palataliseerumist normaalseks, näit. pādis, māsikkas, tõlid, tēniB, samuti lād, kās, põl, tõn. Puudub aga palatalisatsioon juhtudel, kui eelnevaks pikaks vokaaliks on i, näit. sil, om. sili, kin, visi, his, gid. Samuti puudub palatalisatsioon, kui esimeses silbis on u-lõpuline diftong, näit. taud, g. taudi, kaunis, kaunis, aul, g. auli.

Lähtudes varasema -i esinemisest või puudumisest ootaksime ka keel-tüüpi sõnade ainsuse nimetavas ja mitmuse osastavas palatalisatsiooni, kuid siin see puudub: käl (<*kēli), nōli (<*nōliŋa), hāl, jōn, seni, pēn. Ilmselt on peenenduse puudumine tingitud e-tüvelistest vormidest: kēled (<*kēlet), sānēl, pōleks jt. Samasugune on olukord ka uus-tüüpi sõnades: ūs (<*ūsi), ūsi (<*ūsiŋa), kūs, eis, kōis, reis, tāls. Vastupidiselt eelmistele esineb aga palatalisatsioon ootuspäraselt kaas-tüüpi sõnades: kās (<*kansi), kānē, kāgi, lās, lās, ās, kūs.

c) Vokaalidevahelise geminaadi puhul palataliseerub selle esimene liige, näit. kōttis, tattikkas, kāssid, pussittama, reännid, õnnis, pillid, kolliittama, samuti kotte, kasse, loile, õnne. Kui geminaat sattus sõna lõppu, muutus see pikaks konsonandiks, mis on samuti palataliseerunud, näit. koť, kūt, roť, kāś, uś, puś, reñ, kañ, haļ, puļ, kuļ. Seega geminaatide puhul esineb peenendus kõikides vastava sõna vormides, sõltumatult sellest, kas praegu konsonandile järgneb i või mitte.

d) Konsonantühendites on samuti kui geminaatides palataliseerunud ainult selle esimene liige, kui selleks oli dentaal, näit. paťsid, oťeln, rāťsima, pūsti, kāsti, kāksima, oťmik, eļgi, seļmima, peļvilli, paļkki, konđid, tonťti, kunđi. Samasugune on palatalisatsioon, kui konso-

nantühend sattua sõna lõppu, näit. päte, mast, pelv, ront
sala.

1-tüvelistee sõnades, mille nimetavas oli varemsalt
-i (vast < *vaski, elG < *olki), on palatalisatsiooni esi-
naans ebaühtlane: esalt on palatalisatsioon kõikides tu-
gavaetaelistes vormides, näit. vaske, kaskaDa, laska.
külGa, osalt aga ainult einsuee nimetavas ja vormides,
kus i järgneb: pelv, g. pelvē, p. pelve, pl. p. pelvi.
salv, g. salvā, p. salve, osalt aga puudub üldse, näit.
pilv, g. pilvā (vrd. ka pilvik), sala, g. salmē jt.

e) Kolme konsonandi ühendis palataliseerub esimena
dentaal, näit. masta, kants, vuntsiD.

Peale i hääliku on dentaali palatalisatsiooni põhjas-
tannd ka järgnev j, nagu see esineb näiteks sõnades välja,
neija, peljū, kaljās, peljā, lotja, udjatta, kolja, saljāD,
osja. Palatalisatsioon on tekkinud ka astmevahelduse
tõttu kujunenud j-i puhul, näit. seljās, nälja, peljatta,
kusjuures peenendus esineb ka neis vormides, kus j puudub
(selg, nälGa, pelgam).

155. Afektiivne, tundetooniline palatalisatsioon
arwab mõnevõrra aelmistest palatalisatsioonijuhtudest.
See esineb peaaeselt deainutiivsetes, hellitust ja meeli-
tust äärikvates lastekeelsetes sõnades, mõnel juhul ka
pajaratiivides. Progressiivne palatalisatsioon on mõne-
võrra tugevää, esinedes ka esiaese silbi lühikese vokaali
järel, näit. mugū, musuttama, tuduaa või tudina 'magaää'.
Lastekeelsetest sõnadest võib nimetada selliseid looaade
nimetusi, nagu kutsū ja notsū, uinutaaisõnu kussū-kūssū,
kusuttama, tuttu. Pajaratiivsetest äärgitagu sõnu kroni
molū, magū. Sellised u-lised sõnad võivad pärineda vara-
seaaist oi-sufiksiliistest deainutiivideist, seega on siin
palatalisatsioon osalt tingitud varasemast i-st.¹

1 Vrd. J. Mägiste, oi-, ei-deainutiivid lääneaeresooae
keelis. Tartu 1928, lk. 47.

Progressiivne palatalisatsioon, mille puhul konsonandi peenendus on tingitud aelnevast i-st, on eesti kirjakeelele üldiselt võõras. Murdeti ja kirikõnnes asinab siiski ka selliseid progressiivse palatalisatsiooni juhtusid, nagu maš 'tēl' 'naistel', poštē 'poiste', paštāb 'paistab' jt.

III. VOKALISM

Esimese silbi lühikesed vokaalid

136. Esimese silbi lühikesed vokaalid on eesti kirjakeeles üldiselt kõik säilinud, kuigi ajaloolise arenemise tulesusena esineb ka mitmesuguseid muutusi ja kõikumusi üksikvokaalide tarvitamisel.

a

Lühike a on esimeses silbis säilinud, näit. vana, kala, makama, hapu, panema, tabama.

1) Sõnaalgulise j-i sõjul on läänepoolsetes põhjaeesti murretes a muutunud sagedasti ä-ks. Osa sellistest ä-listest sõnadest on küllalt laialt levinud ja tunginud ka kirjakeelde. Nii võib märkida muutust a > ä sõnades jändama, jätk, jätkama. Paralleelselt esinevad sõnad jama, jamama ja jäma, jäsama 'loba, lobisema'. Murdeis, aga osalt vanemas kirjakeeleski esineb see muutus ka sellistes sõnades, nagu jabur, jada, jagama, jahmatama, jaks, jaksama, janu.

Vaheldus a ~ ä esineb murtati ka sõnades, nagu känd (g. kämma), sa kanto ja kand, g. kännü, tänav, sa tanhus ja tanum. Paiguti kannavad sellised sõnad diakriitilivset ilmat või on lastekeelsed, näit. ätt, g. äti (vrd. sa, krj ätti) ja at, g. ätti (vrd. ad äta), kahar, g. kahara (puu) ja kähar, g. kähara (juuksed), sa kähärä, käherä, marts ja näru (murdeti ka närtg, narü) jt.

2) Küllaltki vana on a ja õ vaheldus niisugustes sõnades, nagu ühelt poolt paia, eL palama, sa palas ja teiselt poolt põieda, põletada, sa polittaa, sa nuti pagulane, pageda, sa pakolainen, paeta ja põgenesa, sana (eL ja vanemas kirjakeeles, sa sana) ja sõna, eL läng, sa lanka ja eL lõng, saanada (sa sanata) ja sõnada (mõlemad kirjakeeles), vale ja eL võle jt.

3) Murteti esineb ka lühikese a vaheldust pika a-ga, näit. avalDama, väritsema, rävitsema, särikkad (sarvikka-), mänitsema (< mainitsema-). Samuti võib seda vaheldust märkida sugulaskeeliti, näit e. para, sa, krj paarma, e. vaks, sa, vaaksa jt.

ä

137. Algupärane lühike ä on esimeses silbis üldiselt säilimud, näit. häda, väli, käsi, läte, käbi.

1) Vaheldust ä ~ e võib märkida sõnades: tema (vrd. sa tämä), enese (vrd. sa hänensä), nemad (eL nämä, sa nämä), räppen, räpna-auk, murd. reppen, repna-auk.

2) Lühikese ja pika ä vaheldust võib märgata põhjaeesti läänepoolsetes murretes, kus esinevad vormid mälattan, ävittaB, mälitseB, märatseB ja.

e

138. Esimese silbi lühika e on eesti keeles säilimud

näit.: leha, ketrama, meelane, pesema, meri.

1) Eesti kirjakeeles on r-l ees e muutunud ä-ks, näit. pära (eL, sm perä), pärast, pärima, pärandama, ärkama (vrd. sm heräämään), äratama, ära 'eemale' (näit. ära minema), pärgel, värav. Sellest muutusest on osa võtnud km hilised laenud, nagu tärpentin, pärlid, härä (möödunud sajandil veel herra), ärtu (varemalt: hertu), isegi Pärsia jt. Ometi ei ole see muutus haaranud kõiki sõnu, kus esineb -er-, näit. hernes, kera, terve, kere, kerge, keris, pere, ka hertsog, mergel jt. Lõuna-Eestis ja kirde-eesti rannikumrdeski ei ole seda muutust toimunud.

Murdeti, eriti põhja-eesti läänepoolsetel murdealadel esineb see muutus aga ka sellistes sõnades, nagu änäm, rähä, vädama jt.

2) Teiseks on e muutunud ka i-ks, ja seda eriti ŋ -hääliku ees, näit. hing (hiŋG < *heŋki), king, vrd. sm kenkä, kink, kinkima, pink, ingel, inglane. Harvemini esineb muutust e > i teiste nasaalide ees, näiteks sõnas minna (vrd. sm mennä).

3) Lõuna-eesti murdeis esineb e asemel ä sõnades, nagu käŋG, läsk, sälg, e aga juhtudel, nagu agts, nemä, meltsas, särv.

8 (g)

139. Teatavasti jagunevad läänemeresoome keeled vastavalt e esinemusele kahte rühma: lõunarühmas, s. o. eesti, vadja ja liivi keeles esineb e, põhjarühmas see aga puudub, olles tavaliselt muutunud e-ks.

Eesti keeles on algupärane e üldiselt säilinud, näit. põrn (vrd. sm, krj perna, vps pern, vdj perna, li përna), kõhn (sm kehno), võlg (sm. velka), põrand, põhk, põld, tõmbama, tõrv, võsa, kõlbama, tõru.

1) Algupärast e-d tuleks oletada ka sõnades kellane.

kord ja kodar, mis vadjä keeles ja lõuna-eesti surdeis on e-ga (keellane, keir, keittä ~ keDär), soome keelas aga e-ga (keltainen, kerta, ketara). Samuti võiks õ-lise algupäraga olla ehk ka sõna otsida (vdj ettsia, sm etäiä), kus eesti kirjakeelea on o .

2) Saartel on eesti e muutunud õ-ks, näit. sõhrale, õhtu, võrgud, kirde-eesti rannikumurdes aga vastab e-le nii nagu soomeski e: verkko, perant (barveini ka o: volG, ohu).

o

140. Algupärane o on eesti keeles kahes suunas arenenud. Ühelt poolt on algupärane o eesti keeles säilinud, näiteks sõnades kogu, nokk, lodi, noppima, roju, ronk. Teiselt poolt on aga algupärane o muutunud õ-ks, näit. kõva (vrd. sm kova), kõrge (< *korkeŕa), kõver, nõgi, lõppema, põlv, põdeda. See o muutumine e-ks ei ole toimunud eesti murretes päris ühtlaselt. Nimelt on paljudes sõnades, kus kirjakeeles ja põhja-eesti keskmurdes on o, idamurdes ja rannikumurde idaosas, nimelt Jõhvi ja Lügä-nuse murrakus ka see o muutunud e-ks, näit. ella 'olla' (vrd. vdj ella), ema 'oma' (vdj ema), kehe 'kohe', eräs 'oras', õtsē 'otse', ehjad 'ohjad'. Tavaliselt on neis sõnades ka vadjä keeles e. Et enamikus läänemeresoome keeltes aga neis sõnades o esineb, siis on põhjust pida-da o-d sellistes e-listes sõnades algupärasemaks. Seega on eesti kirjakeele õ kaht algupära? sõnades, kus eesti e-le vastab soome keeles e, tuleb pida-da algupäraseks e-häälikut, sõnades aga, kus eesti kirjakeele õ-le vastab soome o, tuleks pida-da o-d algupärasemaks.

1) Algupärane o on lõuna-eesti murdeis mõnevõrra paremini säilinud kui põhja-eesti murdealadel. Nii on o säilinud näiteks sõnades olG (g. olä), oig (g. olē),

olut, õrs, õpma, kõrge.

2) Ka algupärasest o-st tekkinud e on saarte murdes muutunud ö-ks, näit. kõvõ, kõrge, jõgi, põhi.

3) o ja u vaheldust võib sugulaskeeltes ja murdeti tähele panna eriti h ees, näit. juhatab, sa johtaa, juhtub sa johtuu, ohver sa uhri, samuti esinevad murdeis vormid nagu uhakas, uhattama.

ö

141. ö häälikut võib pidada eesti keeles säilinuks, kuigi lühike ö esineb võrdlemisi vähe ja sedagi onomato-poeetilis-deskriptiivseis sõnades, näit. kõhina, mõlisema, rõhkima, rõgleema, mõgisema. Kui kaugele minevikku selliste sõnade ajalugu ulatub, on raske öelda, kuid vasteid eesti sõnadele on ka soome keeles konstateeritud, näit. mõliseda, sa mõlistä, vdj mõlissä, mõga (sa mõkä) jt.

i

142. Lühike i esimeses silbis on üldiselt säilinud, näit. kivi, ligidal, pidada, side, pind, pikk, viljad.

Kõrvalekaldumistest, mis esinevad kirjakeeles või murdeis, võib märkida järgmisi.

1) Kirjakeeles on laadivahelduslikes sõnades, kus klusiili nõrk vaste on kadunud, i muutunud e-ks, näit. siga : sead, pidama : pean, siduma : seon, iga : ea.

2) Murdeti on küllalt rohkesti i muutunud e-ks, näit. ir on põhja-eesti murdeis muutunud er-iks: kerät, kerväs, kern, kerp; ih avaldab tendentsi muutuda eh-ks saarte murdes: leha, veha, sehuuke; läänepoolsetele murretele on omased ka ette, pej, lõuna-eesti murdele esä, esi 'ise' jne.

3) i võib vahelduda ka ü-ga, näit. kibe ~ kübe 'säde', pistol - püstol.

4) Lühikese ja pika i vaheldust esineb nii augukeeliti (e kinni, sm kiinni) kui murdeti (piigistama, piritta klooster). Hilietekkinuks võib pidada mõnevõrra afektiivsest kõnast tingitud pikka i-d sõnas ial, mis varasemas kirjakeeles esineb eal (eales) kujul.

Omaette probleemiks on nn. taga -i, s. o. e-laadne i häälik ja selle oletatav esinemine. Praeguses eesti keeles on vokaalid a, e, o, u, õ tagavokaalideks ja ä, e, ö, ü eesvokaalideks, mis määravad ka järgsilpide taga- või eesvokaali neis murdes, kus esineb vokaalharmonia. i-häälik on aga indiferentne selles mõttes, et sõnades, kus praegu esimeses silbis on i, võib järgsilpides olla kas ees- või tagavokaal, näit. lina, kuid silmä. See asjaolu on andnud põhjust arvata, et varasemas keeles esines kahesugune i, nimelt esi-i eesvokaalina ja taga-i (i) tagavokaalina. See taga-i võis olla umbes seesugune, nagu see praegu veel esineb Kihnu murrakus, kus kõneldakse lind, lin jne.¹ Et eesti kirjakeeles vokaalharmoniategi esine, sellepärast ainuüksi eesti kirjakeele põhjal on raske öelda, kas i-line sõna on ees- või tagavokaalne. Ometi mõnel määral saab seda ka kirjakeele käändsõnade puhul määrata, arvestades näiteks selliste sõnade mitmuse osastavat, kus ühelt poolt esinevad vormid linu, linnu, vigu, teiselt poolt aga pikki, silmi.

u

143. Esimese silbi lühike u on uldiselt säilinud, näit. tuli, tulema, ruttu, lumi, lugema, puhuda.

1) Laadivahelduslikes sõnades on lühikeste vokaalide vahelise klusiili nõrga vaste kadumise puhul u muutunud o-ks, näit. tuba : toa, sugema : soen, tugi : toe, kuduma : koon, lugu : loo.

¹ Vrd. L. Kettunen, EKÄH, lk. 130 - 131.

2) Hiiu murrakutes on ju- muutunud jü-ka (vrd. ja > jä). näit. jütlema, jüt, jüGoB 'julgeb', jüGaBu 'jugapuu'. Eelmisega võib võrrelda ka sõna aituma (aita jumal).

3) Saartel on tuntud ka uh muutumine oh-ka, näit. pohas, toha. Ka lõuna-eesti murdeis esineb u ~ o vaheldust, näit. joBa 'juba', kos 'kus', koh'e 'kuhu', ojoma, morõ 'muru'.

4) Murdeis on tuntud ka lühikese u muutumine pikaks u-ks, näit. üvittama 'huvitama', küGistama, püritti 'nuri-ti'.

ü

144. Lühike esimese silbi ü on üldiselt säilinud, näit. külm, süda, küsima, püha, üles, tüma, üks.

1) Nii nagu kõrgete vokaalide i ja u puhul, on ka ü puhul spiraadi kao korral laadivahelduslike sõnade nõrgas astmes ü muutunud ö-ks, näit. süsi : söed, küdema : köeks, pügama : pöan.

2) Murdeti võib ü vahelduda ö-ga ka muudel juhtudel. Nii võib saartel üh muutuda öh-ks, näit. pöha, öhe, löhik-ke. Üksikjuhtudel võib ü vahelduda isegi i-ga, näit. tüdruk ~ eL tidruk.

3) Lühike ü on muutunud pikaks sõnas üürike.

148. Nagu selgub, on kõik lühikesed vokaalid eesti keeles säilinud, kusjuures praegune eesti e võib olla pärit kas algupärasest e-st või o-st. Vokaalide muutused sõltuvad suurel määral sõna tüvedes toimunud astmevaheldusest või naaberhäälikuist. Laadivahelduse puhul on spiraadi kao tõttu kõrged vokaalid i, u ja ü nõrgas astmes madaldunud e, o ja ö-ks (vea, oa, söe). Vokaalile eelneva j-i mõjul on e muutunud ä-ks (jätk) ja u muutunud ü-ks

(saartel - jüst), r-i ees on e muutunud ä-ks (pära) ja i muutunud e-ks (eP kerst). Vastupidiselt on e muutunud i-ks ŋ, n ees (hing). Saartel on h ees kõrged vokaalid madaldunud (leha, pohas, põhà).

Kõige vähem on vokaalide vaheldusi, kus ühised vaheldused esinevad mitmes sugulaskeeles (näit. palav - põlev), hoopis rohkem neid, kus ühes sugulaskeeles on samas tüves üks vokaal, teises teine (nõmm, tõlk - sa nummi, tulkki, tänav - sa tanhua), kõige rohkem ja mitmekesisemaid vaheldusi esineb aga eri murretes (õmblema - umblema, karn - kärn, vale - vglè, keha - kihà, reha - rähà, serv - serv, pime - püme, kustutab - kištuttaB, püheraab - piherDaB, perand - parand, rõve - rüvè, mujal - majal jne.).

Omaette rühma moodustavad lühikese ja pika vokaali vaheldused.

Pikk vokaal on h ees lühenenud, näit. maha (< *māhen), pāhe, suhu, sohu, samuti ka tunnuse i ees: maid, soid, sain, jāin.

Pikad vokaalid

149. Eesti kirjakeeles on pikad vokaalid säilinud. Nad esinevad hilises vältevahelduses, kusjuures tugevas astmes on ülipikk vokaal, mis nõrgas astmes vaheldub pikaga (ā : ā, näit. sāni : sāni). Juhul, kui pikale vokaalile järgneb astmevahelduslik geminaatklusiil, on tugevas astmes kolmveerand pikk vokaal, mis nõrgas astmes vaheldub pikaga (ā : ā, näit. sātta : sāDān).

Alamal olgu toodud näiteid üksikute pikkade vokaalide esinemuse kohta.

150. Pikk a on säilinud, esinedes hilises vältevahelduses, näit. kaar : kaare (kär : käre), kaaluma : kaalun, laata : laada (lätta : lada).

1) Murdeti on pikk a diftongistunud, muutudes oa -ks või ua -ks, näit. moa, koa 'ka', suappaD, uaSta.

Kõikuvusi pika ja lühikese a tarvitamisel esineb kirjakeeles ja murdeis (vaablane, zool. vapsik, vrd. sm vaapsahainen e. vapsahainen; laast, murd. laät, laätüD) kui ka sugulaskeeltes (kagu, sm kaakko, parm. sm paarma, vaks, sm. vaaksa jt.).

Hilistekkinud aa esineb sõnades kaas (<*kansi), laas, laastama.

151. Pikk ä on üldiselt samuti säilinud, näit. 1) äär : ääre (är : äre), hää : hääled, määrama : määrata, väät : väädi, jää, jääma.

2) Murdeti on ka pikk ä diftongistunud, muutudes ea -ks või ia (iä) -ks, näit. peasema, veart, siadma.

Põhja-eesti keskmurde mõjul on ea -lised vormid tunginud ka tänapäeva kirjakeelde, näit. pea, peal, peale, pealik ja seadma (vrd. murd. sädma, sm säätämään). Varemalt tarvitati ka neist sõnadest kirjakeeles ää -lisi vorme, samuti kui sõnadest hea (vrd. sm hyvä, V hää), seal (vrd. sm siellä <*siälä) ja teal (<*täälä), kuigi viimased pole altpäraselt ää -lised.

Hilistekkinud ää esineb sõnades lääs (<*länsi) ja määndab (mäandab).

152. Pikk e on säilinud ja esineb samuti hilises

vältevahelduses, näit. keel : keele (kēl : kēlē), veerema : veereb, leem : leeme, keeta : keedan (kētta : kēDān), tee.

Pikk e on nõrga astme vormides lühenenud, kui laadivahelduse puhul klusiili nõrk vaste kadus, näit. needma : nean (<*nētāmāhen : nēān).

Murdeti on Põhja-Eesti aladel ee diftongistunud, muutudes ie-ks, näit. siēn : siēnēD, siēmneD, miēs, kiērulins, Lõuna-Eesti aladel on aga tugeva astme vormides pikk e kõrgenenud, muutudes ê-ks või î-ks, näit. ver : verē; mil : mēlē, kitmā + kēDā. Mõlemal alal on need muutused suhteliselt hilised, sest muutustest on osa võtnud ka astmevahelduse tõttu hiljem tekkinud pikad vokaalid, näit. iēs (<*edēssa), tiēn (<*tēren), samuti in (<*eēhnā), tî 'teen', vîst 'veest'. Võru murdes on pikk vokaal säilinud tugevas astmes ka h ees: mihi, kuid mehē.

Pikk e on olnud ka sõnas teadma (eL tîDmā) : tean (<*tētāmāhen : tēān).

153. Pikk o on säilinud ja esineb samuti kui pikk e, näit. soon : sooned (sōn : sōnēD), loomade : locmi, koopad : koobas (kōppaD : kōBās); soovitama, soo.

Pikk o on lühenenud laadivahelduslike sõnade nõrgas astmes sel korral, kui vastav spirant on kadunud, näit. poed : poe, roog : roa. Lühenemine esineb ka j-i ees, kui j sõna lõppu sattudes muutus i-ks, näit. soe (<*sōja), roe, loe. Samuti on kirjakeeles pikk o lühenenud h ees, näit. rohi, tohik, ill. sohu.

Pika o-ga lõppevates verbitüvedes on oo muutunud uu-ks, kui on kadunud järgnev Ń-spirant (jooma - juua <*jōdāk, samuti tuua, luues, puuakse) ja muutunud e-ks, kui järgnes lihtmineviku tunnus i (jōin, lōin, tōin).

Murdeti on ka oo Põhja-Eesti aladel diftongistunud,

muutunud uo-ks, näit. nuor : nuõreD, tuoma : tuõnuD,
muoDi, kuorukke, juotta. Lõuna-Besti murdeis on tugevas
astmes pikk o kõrgenenud õ-ks või ü-ks, näit. kõli : kõli;
sul : sõla, lütma : loDa, tüdi. Samuti kui e on ka o
säilinud kõrgenenult tugevas astmes h ees, näit. rüh :
rohõ, tüh : tohõ.

Pika ja lühikese o vaheldust võib märgata sõnades
toomingas, toom, -e (vrd. sm. tuomi), mis murdeti esineb
kujul tomigas. Märkida võib ka sõna homme, mis murdeti
esineb õmē kujul (vrd. sm. huomenna). Pikk o vaheldub pika
õ-ga sõnas roobas ~ rõõbas, kusjuures kirjakeeles on eelis-
tama hakatud viimast sõna.

Hiline on oma tekkelt praegune pikk o sõnades, nagu
sootuks (< *su /uttomaks/), lood (< *lu /ut), koomale
(< *ko /ompallen/) jt.

-õ-

154. Nagu eelmised keskkõrged vokaalid on ka pikk
õ säilinud hilises vätevahelduses, näit. pöoran : põrata
(pöran : põratta), lөөk : lөөgi (lők : lөгi), sööma, töö.

Pika õ-ga lõppevates verbitüvedes on järgneva
spirandi kao puhul õõ kõrgenenud üü-ks, näit. lөөma :
lүүakse (< *lөө /äksen), sööma - süüa, kuid kui õõ-le järg-
nes imperfekti tunnus -i, siis on õõ muutunud õ-ks:
lõin, sõid. Pikk õ on lühenenud ka mitmuse tunnuse -i ees:
töö - tõid.

Murdeti Põhja-Besti aladeis on õõ muutunud üö-ks,
näit. süoma : süömatta, püör : püöra; tuõmies, uõ. Lõuna-
Bestis on pikk õ tugeva astme vormides vastavalt kõrge-
nenud, näit. sük : sөгi, süma : sõmē, rükma : rөгi,
müda, ü.

Seoses pika õ-ga võib tähelepanu juhtida sõnale
rüüstama, mille soome vaste ryöstämään viitab õ-le. Murde-

ti esineb pikk ö ka sõnas /padja/püür.

e

155. Pikk e on eesti kirjakeeles säilinud, esinedes vältevahelduses, näit. rõõm : rõõmu (rēm : rēmü), võõrad : võõras, mõõk : mõõga (mēk : mēgā), lõõtsutama.

Kui laadivahelduse tõttu pikale e-le järgnev spirant on kadunud, on e lühenenud, näit. lõõg : lõa.

Põhja-eesti murretes, eriti keskmurdes on pikk e diftongistunud, muutudes ee-ks, näit. veërad : veëräs, eërma, seërmed, meek, peēsäs. Seesugune tarvituvilis esines ka möödunud sajandi kirjakeeles. Kirde-eesti rannikumurdes on aga paiguti pika e asemel nii nagu soome keeleski diftong ie, näit. vieras, miekka jt.

Pikk ja lühike e vahelduvad sõnas sõstar, mis murdeti esineb ka kujul sēster e. sōster.

Hilistekkinud e esineb sõnades kõõrdi (vrd. kõver), õõs (< *ensī).

i

156. Pikk i on kirjakeeres kõikjal säilinud, esinedes hilises vältevahelduses, näit. piir : piiri (pīr : pīri), riid : riiu, liikuma : liigun (līkkuma : līgūn), siin, kiigutama, pii.

Lõuna-eesti murdeis esineb pika i asemel lühike sõnas kitma 'kiitma'.

ü

157. Samuti on üldiselt säilinud ka pikk u, esinedes vältevahelduses, näit. kuum : kuuma (kūm : kūmä), kuulama : kuulata, suur : suure, puuk : puugi (pūk : pūgi), luud : luua, puu.

Pikk u on illatiivis h ees lühenenud, näit. suhu (< *sūhen).

Pikka u-d er esine eesti keeles ka sellistes muu-tüvega seoses olevates sõnades, nagu mujal (vrd. sm. muualla) ja mullu (sm muulloin). Lõuna-eesti murdeis aga tarvitatakse sõna puutuma lühikese vokaaliga kujul putma (prees. puttu). Pikk vokaal lõuna-eesti murdeis on lühenenud ka juhtudel, kui laadivahelduslikes sõnades spirandi kao tõttu on toimunud muutus u > uvv, näit. luvvä 'luua', kuvvē 'kuue'.

ü

158. Kirjakeeles on pikk ü üldiselt säilinud, olles hilises vältevahelduses, näit. üür : üüri (ür : üri), küünra : küünar, puüdma : püüan, süüdistama.

Põhja-eesti murretes on pikk ü suurel määral diftongistunud, muutudes üi-ks, näit. müija (müüa ja müüja). püijaB, lüija, üijaB, nüid jt. Lõuna-eesti murdeis on pikk ü säilinud, kuid spirandi kao tõttu on siin ü > üvv näit. müvvä 'müüa', kuid ka lüvvä (< *lōōak).

Hilistekkinud üü esineb sõnades, nagu tüügas (vrd. tüvi-), püü (vrd. püvi). küür (< *kūf r-), küüs (< *künsi), nüüd (nüfüt).

159. Kokkuvõtet tehes võib esile tõsta järgmisi jooni pikkade vokaalide esinemuses:

1) kõik pikad vokaalid on säilinud, esinedes tänapäeva keeles hilises vältevahelduses, kusjuures tugevas astmes on kas ülipikk vokaal või geminaatklusiili ees kolmveerandpikk vokaal, nõrgas astmes aga keskpikk vokaal;

2) madalad ja keskkõrged pikad vokaalid on lühenenud, kui neile järgnev klusiili nõrk vaste on kadunud, näit. paas : pae (< *pāōen), lõõg : lõa, roog : road,

needma : nean, pikad kõrged vokaalid aga on samadel tingimustel säilinud (liig : liia, kuub : kuue, hüüded : hüüe);

3) h ees on pikad vokaalid lühenenud: maha, pähe, suhu, rohi, mehe;

4) ühesilbilistes pikavokaalilistes verbitüvedes on \int -spirandi kao puhul da-, des-infinitiivis ja kse-olevikus keskkõrged vokaalid muutunud kõrgeteks: tooma - tuua, jooma - juues, pooma - puuakse, looma - luua, sööma - süüa, lööma - lüües, keema - kiia (viimane tänapäeva kirjakeeles: keeda);

5) tüve pikk vokaal on lühenenud, kui see sattus vokaaltunnuse ette (i mitmuse ja imperfekti tunnusena): maa - maid, saama - sain, pea ~ pää - päid, jääma - jäin, tee - teid, töö - töid, soo - soid, suu - suid, puu - puil, luu - luist;

6) ühesilbilistes verbitüvedes, milles tüvi lõppes pika o või ö-ga, muutus pikk tüvevokaal imperfekti tunnuse i ees lühikesteks g-ks, näit. tooma - tõin, looma - lõin, jooma - jõin, lööma - lõin, sööma - sõin;

7) põhja-eesti murdeis, eriti keskmurdes on pikad vokaalid peale i ja u diftongistunud: ā > oa > ua, ā > ea > ia (iä), ē > ie, ō > uo, ō > üö, ē > ge, ū > üi;

8) lõuna-eesti murdeis on keskkõrged vokaalid tugevas astmes kõrgenenud: ē : î, ō : û, ō : û;

9) pikad vokaalid võivad sugulaskeeltes või murdeti vahelduda kas teiste pikkade vokaalidega (näit. hüüda, sm huutaa) või lühikeste vokaalidega;

10) tänapäeva keeles on rohkesti sõnu, kus pikk vokaal on hiljem tekkinud kas spirandi kao (vee, kootud, nüüd), n-i vokaliseerumise tõttu ns-ühendis (maasikas, põssas, küüs) või mõnel muul põhjusel.

Diftongid

160. Tänapäeva eesti kirjakeeles esineb arvukalt (36) diftonge, kusjuures esikomponendiks võivad olla kõik vokaalid, järelkomponendiks aga ainult vokaalid a, e, i, o ja u. Oma päritolult on diftongid kas vanad või hilistekkelised. Vanad diftongid lõpevad praeguses keeles peamiselt i või u-ga, hilised aga a, e või o-ga.

Hilistekkelised diftongid on kujunenud kas laadivahelduse tõttu või esinevad nad hilistes laenudes. Laadivahelduse puhul on nõrgas astmes klusiili nõrga vaste kao tõttu sattunud kõrvuti kaks vokaali, mis hiljem kujunesid diftongiks. Sel teel on näiteks tekkinud diftongid sõnades, nagu sead (<*sīrat), toas (<*tuþassa), lõas, põab, paest, toed, õe, käes, sõed; taon, teoks, nõos, näo. Mitmeid diftonge aga kohtame võõrsõnades, nagu dialektiline, suaheelid, hüatsint, pietism, biograafia jt.

Algupäraste diftongide järelkomponentideks on tänapäeva eesti keeles kas -i (resp. i-st kujunenud e) või u. Praegused i-lised diftongid aga on omakorda kahesugust algupära, kas algselt i- või ü järelkomponendiga. Seega võib kõneldes vanadest diftongidest neid rühmitada kolme liiki, i-listeks, u-listeks ja ü-listeks diftongideks.

i-lised diftongid

161. i järelkomponendiga ehk i-lised diftongid on tänapäeva keeles üldiselt säilinud, esinedes samuti kui pikad vokaalid hilises vältevahelduses, näit.:

ai: tain : taime (tain : taimè), paised : paise. haige:

ei: leiba : leivad, hein : heina, heita : heidan
(heitta : heidän);

oi: hoida : hoian, koib : koiva, koit : koidu, toime-
tama;

ui: kuiv : kuiva, luik : luige, tuisakama : tuisgata;

ai: täid, päitsed, räim : räimed.

Mis puutub oi- ja ai diftongi, siis on need enamikul juhtudel sama algupära, sest eesti ei-diftongilised sõnad pärinevad põhiliselt varasematest oi-diftongilistest, nagu näitab ka nende võrdlus vastavate soome sõnadega, näit. võim, sm voima, või, sm voi, võit, sm voitto, õigus, sm. oikeus, mõis, sm moisio, sõimata, sm soimata jne. Ometi on eesti keeles ka algupäraseid ei-diftongilisi sõnu, nagu lõigata, sm leikata, hõim, sm heimo jt.

ei- ja ai-diftongi vaheldust esineb sõnades kõik (vrd. sm kaikki) ja abisõnas või (sm vai).

Lõuna-eesti murdes esineb ei asemel ai diftong sõnades nagu hain 'hein', sain 'sein', saisma 'seisma', saivas 'teivas', ei asemel ai aga sõnades säitse ja näitsik. Viimane on tunginud ka kirjakeelde ja on tarvitusel paralleelselt neitsikuga.

162. i-liste diftongide järelkomponent on madaldunud e-ks y ja r-i ees. Nii esineb see muutus sõnades laev (< *laiva), kaev (< *kaivo), kaevama, taevas, vaev, aevastan (kuid siiski aiva 'aina'), päev (< *päivä); aer (< *äiro), aerutama, koer. Üksikjuhtudel esineb see muutus ka n-i ees, näit. laen (vrd. sm laina), laenama, vaen, vaenlane (vrd. eL vainlane), kaenal. Samuti on arenenud ka hiljem y-r ja y-l-ist kujunenud diftongilised vormid, nagu kael (vrd. St. Kail), naela (< nailan < *naylan), pael, naeris, naerma jt.

Möödunud sajandi kirjakeeles esines seda i madaldumist rohkem (naene, laene, paenduma), kuid käesoleval sajandil on siin tagasi mindud i-liste diftongide juurde.

Sama muutus esineb ka sõnade aeg ja poeg tugevaastmelistes vormides, nõrgaastmelistes vormides aia, poja on aga diftong kadunud (vrd. p. 31, 3). Sõnas aed (< *aita) on ai muutunud ae-ks samuti tugeva astme vormides; nõrgas astmes on siin i-line diftong säilinud (aia). Eelmistega

seeses tuleb märkida ka sõna aju (<*aiyo), kus samuti diftongi järelkomponent i on pärast v kadu muutunud silbialguliseks konsonandiks. Murdeis on sama arenemiskäik tinginud vormid kaju 'kaev' ja kuju 'kuiv'. Meenutatagu siin ka vormide kahju ja lahja ajalugu (p. 110).

Nagu juba pikkade vokaalide puhul märgitud, tekkis terve rida i-lisi diftonge sel teel, et pika vokaaliga lõppevatele tüvedele liitus kas mitmuse või mineviku tunnus -i, näit. sain, maid, teid, soid, jäin, töid jt. Sel puhul viidati ühtlasi ka gi-diftongi tekkimisele oo türevokaaliga verbides (töin, jöin), milles L. Kettunen näeb tõendit selle kohta, et eesti ja vadja e on arenenud varasemast o-st.¹ Mainitud arenemiskäik ei ole aga päris järjekindel, piirdudes ainult verbidega (vrd. soo - soid).

u-lised diftongid

163. u-lised diftongid on samuti säilinud, esinedes hilises vältevahelduses, näit.:

au: laul : laulu (laul : laul^u), auk : auGu (auk : auGu);
kaunistama, kaugel;

iu: kiusama : kiusata, kiud : kiu;

eu: 1) lõug : lõua (<*leuka : leuyan), nõu (<*neuvo);
2) ou > eu: sõudma : sõuan (vrd. sa soutamaan),
põud (sa pouta), lõuna, nõudma, jõud.

Diftongi järelkomponent u on muutunud silbialguliseks konsonandiks sõna haug nõrgaastmelistes vormides avi (<*haufin), avid (vrd. p. 31, 3). Mõnel määral sellega on võrreldavad ka kirdemurdelised jēvi (<*jouhin), javattan (<*jauhattan).

u-line diftong on kadunud ka kirjakeelsetes vormides, nagu jahvatan, jõhvid, kahvad (<*kauhat), lahva (<*lauha-), pahvatama (<*pauhatta-), nihva(kas) (<*niuha-) jt.

1 L. Kettunen, EKAH, lk. 139-140.

ü-lised diftongid

164. ü-lised diftongid on tänapäeva eesti kirjakeele muutunud i-listeks. Sellistena esinevad nad hilises vältevahelduses, näit.:

äü>äi: täita : täidan (<*täüttä^{ak} : täüttän), täis,
säina : säinas, täidma;

öü>öi: köie : köie (<*köügi : köü^{en}). köitma : köidan,
pöid, möirgama;

eü>ei: leidma : leian (<*leütämä^{hen} : leü^{än}), leil
(vrd. sm löyly).

Nagu juba h ajaloo näidatud, on ka ü-liste diftongide puhul toimunud metatees, mille tulemusena diftongi ü muutua silbialguliseks y-ks ja diftong kadus, näit. kehva (<*keühän), lehvittama (<*leühüttämä^{hen}), sälvatama (<*säühüttämä^{hen}) jt.

Lõuna-eesti murdeis on ü-line diftong veel säilinud, näit. V täütmä, köüd, löödmä, gäünäs, samuti osalt ka kirde-eesti rannikumurdes, näit. Vai löölü 'leil', pööda 'pöid'.

Järgsilpide üksikvokaalid

165. Et eesti keeles pearõhk langeb esimesele silbile ja esimene silp on ka sõna tähenduse seisukohalt kõige olulisem, siis on pearõhulise silbi liikudki olnud kõige püsivamad. Hoopis vähem rõhutatud on järgsilpide vokaalid, seetõttu on need võinud keele arenemise käigus ka tunduvalt rohkem muutuda. Seejuures on huvitav märkida, et kaasarõhulise silbi vokaalid on võinud küll muutuda, kuid nad pole kadunud, rõhuta silbid on aga sagedasti etendanud sõnas niivõrd vähest osa, et nende vokaalid tihti on redutseerunud ja täiesti kadunud, nagu seda võib näha sise- ja lõpukao puhul.

Kui esimeses silbis esinevad ja on ka varemalt esinenud nii lühikesed kui pikad vokaalid, siis järgsilpides on olnud algupäraselt ainult lühikesed vokaalid. Muidugi on võinud hiljem spirandi kao ja kahe vokaali kontraktsiooni tõttu tekkida pikad vokaalid ka järgsilpides, kuid needki on hilisemas arenemiskäigus lühenenud.

Tänapäeva kirjakeeles piirdub järgsilpides esinevate vokaalide arv ainult neljaga. Nagu eespool märgitud (vrd. p. 12, 1), esinevad praeguse eesti keele järgsilpides ainult vokaalid a, e, i ja u. Varemalt on võinud esineda järgsilpides ka teised vokaalid peale ö, seega siis ka o, õ, ä ja ü. Ainult ö puhul arvatakse, et see pole läänemeresoome keeltes algupäraselt järgsilpides esinenud.

Vokaalharmoonia

166. Eesti keele järgsilpide vokaalide varasem esinemus on seotud vokaalharmooniaga.

Vokaalharmooniaks nimetatakse seesugust assimilatsiooninähtuste liiki, mille puhul sel korral, kui esimeses silbis on tagavokaalid, peavad ka järgsilpides olema tagavokaalid, või kui esimeses silbis on eesvokaalid, siis peavad ka järgsilpides esinema eesvokaalid. Seega vokaalharmoonia puhul järgsilpide vokaalid sõltuvad sõna esimese silbi vokaalist. Et iga sõna vokaalharmoonia kehtivuse puhul peab olema kas

ees- või tagavokaalne, siis eesvokaalsele tüvele saavad liituda ainult eesvokaalsed liited, tunnused ja lõpud, tagavokaalsetele aga tagavokaalsed.

Soome-ugri keeltes esineb vokaalharmoniat kaunis rohkesti. Näiteks järjekindlalt esineb see ungari keeles. Läänemeresoome keeltest esineb vokaalharmoniat soome, karjala, vadj, osalt vepsa keeles ja eesti murdeis, puudub aga eesti kirjakeeles ja liivis. Et vokaalharmonia esinemine soome-ugri keeltes pole ühtlane, on esitatud erinevaid arvamusi selle vanuse kohta. Üldiselt kaldutakse arvama, et läänemeresoome keeltes see on küllaltki vana nähtus, mis enamikus neist keeltest on tänini säilinud, osalt aga on kadunud.

Nähtuse esinemise ulatus ei ole samuti kõikjal ühtlane. Kõige üldisem on a,ä vokaalharmonia, mille puhul tagavokaalises sõnas on järgsilpides a, eesvokaalsetes aga ä. Mõnevõrra vähem esineb u, ü või i vokaalharmoniat, veelgi vähem e, e vokaalharmoniat. Kuigi tänapäeva eesti kirjakeeles ühtki neist vokaalharmonia juhtudest ei esine, leiduvad nad kõik eesti murdeis, kõige järjekindlamalt võru murdealal. Sellepärast on küllalt põhjust arvata, et vokaalharmonia on eesti keeles vana nähtus. Seda aitavad kinnitada ka kirjakeele vanimad mälestusmärgid. Nii näib XIII sajandi eesti kohanimedel põhjal olevat kindel, et sel ajal esines Põhja-Eesti aladel veel vokaalharmonia. Seda kinnitavad näited, nagu LCD Her-gaenpae 'Härjapea', Vsikylae 'Uusküla', Tennesilmae 'Tänasilma' jt. ü-harmoniale viitavad WK näited, nagu leppüteyet 'lepitajad', pettety 'petetud' jt. Vokaalharmonia vanust kinnitab ka selle nähtuse esinemine eesti murdeis. Üldtuntud on vokaalharmonia esinemine lõuna-eesti murdeis. Küllalt levinud on see ka kirde-eesti rannikumurde murrakuis, kuigi mitte kõikjal. On aga märkimisväärt, et vokaalharmoniat esineb ka põhja-eesti murretes, mis on aluseks meie kirjakeelele. Nii leidub vokaalharmonia sugemeid Vigalas, Juurus jm. Küllaltki järjekindlalt esineb vokaalharmonia Kihnus, kus on säilinud tagavokaalseis sõnades ka järgsilpide e.

Alamal olgu jälgitud juba üksikute vokaalide esinemust järgsilpides.

a.

167. Järgsilpide a on säilinud tagavokaalsetes sõnades, näit. magama, vana, saama, koda, lubada, kordama, võlad, sõnaga, võõras. Tagavokaalseteks peetakse sõnu, mille esimeses silbis esinevad tagavokaalid a, o, u ja e. Lisaks neile on aga järgsilpide a säilinud ka osas nendest sõnadest, mille esimeses silbis on i. Vokaalharmoonia seisukohast on i-d nimetatud indiferentseks häälikuks, sest sel korral, kui esimeses silbis on i, on võinud sõna olla kas ees- või tagavokaalne. See nähtus avaldub selgesti neis läänemeresoome keeltes või murdeis, kus vokaalharmoonia on alles, näit. sm kirja, linna, sina, e L villa, liha, ilma jt. Kuigi eesti kirjakeeles vokaalharmooniat ei esine, tuleb arvata, et nendes tagavokaalsetes sõnades, kus vokaalharmoonia esinemise aladel on järgsilpides a, on see a vana ja algupärane.

ä

168. Kui aga sõna oli eesvokaalne, s.o. kui sõna esimeses silbis esinesid eesvokaalid e, ä, ö ja ü, siis esines sõna järgsilpides ä, mis tänapäeva keeles on muutunud a-ks, näit. kesa (<*kesä), kevad, keeta, häda, näljas, kõha, sööta, külmad, pügama. Lisaks kuulus eesvokaalsete sõnade hulka ka veel osa sõnu, mille esimeses silbis on i, näit. pikad (<*pitkät), silmad (vrd. sm. silmät, eL silmä), lisada (sm lisätä).

Et eesti kirjakeeles varasem ä on üldiselt muutunud a-ks, siis ei võimalda kirjakeel nende sõnade puhul, mille esimeses silbis on i, ütelda, kas sõna oli ees- või tagavokaalne. Mõnel määral siiski võib käändsõnade mitmuse vormide järgi määrata sõna ees- või tagavokaalsust, sest eesvokaalsetel sõnadel on mitmuse osastavas -i (pikki, silmi), tagavokaalsetel aga -u (linu, linnu, virku; vrd. p.142). Kõige paremini võimaldavad aga seda määrata need sugulaskeeled ja murded, kus vokaalharmoonia on säilinud.

Eesti murretest on vokaalharmoonia tõttu järgsilpide ä säilinud kõige järjekindlamalt lõuna-eesti murdeis, näit. emä - imä, perrä 'järele', mädä, vällä, küppär 'kübar', rükä

'röökima'. Kuid nagu märgitud, esineb ka mitmetes põhja-eesti murretes vokaalharmoniat, näit. rohkesti sõnades, nagu vähä, pähä, nähä, kühär jt.

169. a-, ä- vokaalharmonia on eesti murdeis kõige levinum vokaalharmonia liik. Peale säilimise või ä muutumise a-ks võib seoses järgsilpide vokaalidega märkida ka mõningaid väga vanu häälikumuutusi, mis esinevad läänemeresoome keeltes

Kõigepealt võib siin nimetada a või ä muutumist e-ks või e-ks, mis esineb verbide umbisikulises tegumoes tavaliselt kahe dentaalklusiili vahel, näiteks a > e esineb juhtudel, nagu ostetud (vrd. ostan), kastetakse (< *kastettaksen), nuteti, loodetav, saadetud, joodetaks, samuti kaetud (< *kat-tettu; vrd. katan), maetakse, võeti, ka tapetakse jt. Murdeis esineb seda muutust veelgi rohkem, näit. kirjuttet, parandeta. Vastavalt sõnade eesvokaalsusele esineb ä > e sõnades, nagu söödetakse (< *söttettaksen), petetud (vrd. petan), keedeti, päästetagu, samuti jäetud (vrd. jätan), kõeti (küt-tettihen).

Teise küllalt vana muutesaas esitatagu siin järgarvude nominatiivis esinevat a või ä muutumist i-ks, mis võimaldas praeguse järgarvude tunnuse -a-i kujunemise (kuues < kū-jänsi < *kūjēnti < *kūjēnta). Genitiivis ja teistes käänetes on järgarvu tunnuse -a säilinud (kuuenda < *kūjēntan). Samuti on ka eesvokaalsetes sõnades ä muutunud i-ks (neljas < nel-jänsi < neljänti < *neljäntä).

Belmisega seoses võib märkida, et ka komparatiivi ainsuse nimetava lõpul oli varemalt -mpa, -mpä, mis hiljem muutus -mpi-ks. Teistes käänetes aga -a, -ä säilis.

u.

170. Tagavokaalsete sõnade järgsilpides esinev u on säilinud, näit. karu (< *karhu), lugu, õlu, maksud, rõõmud, laud, alus, kannused, pahandus, parandus.

ü.

171. Eesvokaalsetes sõnades algupäraselt esinenud ü on eesti kirjakeeles muutunud üldiselt i-ks, eri tingimustel ka u-ks.

1. Sõna teises silbis on ü muutunud reeglipäraselt i-ks, näit. käli (<*käli), häbi (vrd. eL hāBū, sm hāpy), tülli /minema/ (eL tüllü), leppima (<*leppümāhen), sündima (sm syntymään), sügis, süttida, künnisel, männid, kütis.

Paiguti on aga ü muutunud i-ks ka kolmandas silbis, näit. peletis, samuti künnis (<*kümmenüs), tervis (<*tervehüs). On tõenäoline, et neil juhtudel on -is tekkinud kahe silbiliste tüvede eeskujul (vrd. petis, pööris jt.).

2. Sõna kolmandas silbis on aga ü muutunud üldisemalt u-ks, näit. küsimus (<*küsümüs), väsimus, lækastus, ehmatus.

nud- ja tud- kesksõnas on vastav vormi-morfeem säilinud sõltumatult silpide arvust, näit. küsinud (<*küsünüt) ja teinud (<*tegnüt), peljatud ja söödud jne. Et kõikides tagavokaalsetes sõnades ka samad nud- ja tud-tunnuselised vormid esinevad, siis on arusaadav seesugune üldistus.

Murdeis, kus esineb vokaalharmonia, on säilinud algupärasem ü, näit. lõuna-eesti murretes: künnüs, põrüs, väsünü?, sündünü?, sõnū, sükküs, tülū. Ometi esineb u-, ü-vokaalharmonia palju piirataval alal kui a-, ä-vokaalharmonia.

e

172. Eesvokaalseis sõnades on algupärane järgsilbi e üldiselt säilinud, näit. pere, vedelema, veereb, särjed, sääred, pööre, küljes.

e

173. Tagavokaalseis sõnades esines järgsilpides e, mis tänapäeva kirjakeeles on muutunud e-ks, näit. kade (<*kate ^a), valge, pooleks, tugev, kõnelema, purelema.

Võru murdes, samuti Kihnu saarel on järgsilpide e säilinud, näit. V purelema, oleš 'oleks', mengle, hoBesel, sürš 'suureks'. Üldiselt aga esineb e-, e-vokaalharmoniat eesti murretes tunduvalt vähem kui eelmisi vokaalharmonia liike.

174. Järgsilpide e- ja e- puhul võib märkida järgmisi vanu muutusi.

1. Järgsilpide h järel olev e ja e on assimileerunud eelmise vokaaliga, võimaldades pärast h kadu pika vokaali

kujunemise, näit. *metsähen > metsähän > metsän > metssa,
 *teipähet > teipähät > teipät > teiBaD, samuti *kokohen > kokohon
 > kokon > kokku, *sätihän > sätihin > sätin > säDi, *taivahan >
taivahan > taivän > taeva.

2. Väga vanaks muutuseks peetakse läänemeresoome keelte e- ja e-tüveliste noomenite nimetava lõpus esineva tüve -e või -g muutumist i-ks. Eesvokaalsetes sõnades on e muutunud i-ks juhtudel, nagu lävi (om. läve), süli, tüvi, veri, samuti keel (rahvalauludes keeli), meel, seen, äär, tagavokaalsetes sõnades aga e i-ks, näit. tuli (om. tule < *tulēn), lumi, uni, hani, suur (< *sūri, om. suure < *sūren), tuul, saar, joon jt. Sõnalõpu e või g muutumine i-ks võimaldas ühtlasi ka varasema -ti muutuse -si-ks, mistõttu said kujuneda praegused vormid vesi (< *veti; om. vefan), küüs (< *kūnsi), kõis, reis, samuti uus (< *ūsi < *ūti; om. ūden), kaas (< *kānsi, om. kānen).

3. Küllaltki vana on ka esmaväteliste e- või e-tüveliste verbide tüvevokaali -e või e muutumine i-ks tegijanimi vormides -ja ees sõnades, nagu tegija (vrd. tegema, tüvi teke-), nägija, pesija ja olija (olema, tüvi ole-), tulija, panija, surija.

o

175. Algupärase o esinemine järgsilpides ei ole seotud vokaalharmooniaga. Järgsilpide o võis esineda nii taga- kui eesvokaalseis sõnades, näit. *talo, *näko, *ilo, *tenho. Tänapäeva eesti keeles on algupärane järgsilpide o muutunud u-ks, näit. elu (< *elo), palju (< *paljon), keelud, rahatu (< *rauhottoin), kuusiku (< *kūsikkon), koju, armu, koguma, kaevud. See järgsilpide o on võinud olla tüvevokaaliks (vaimu < *vaimo, siduda < *sito(a)), samuti esineda mitmesugustes tuletusliidetes (tegu < *teko, hooletu < *hōlettōin, tammiku < *tammikkon, alangu < *alagakon). Tänapäeva kirjakeeles on o-lised sõnad kujunenud samasugusteks u-listega, kuid veel möödunud sajandi esimese poole kirjakeeles oli o säilinud. Nii näiteks kirjutab O.W.Masing ello 'elu', janno 'janu', paljo, aulikko, mingo, F.R.Kreutzwald oma varasemates töödes elo, paljo, videviko, õhtō, koko 'kokku', lapsokese jne. Alles seoses ees-

ti rahvuskeele kujunemisega möödunud sajandi teisel poolel kaob järgsilpide o eesti kirjakeelest. Hiljem soovitavad küll mõned keeleteadlased (J.Hurt, Joh.Aavik) säilitada järgsilpide o-d, kuid tulemusteta.

Eesti murretes on järgsilpide o osalt säilinud. Kõige rohkem esineb seda võru murdes (näit. pallo 'palju', jagõ, jalgo, elõ, näkkõ 'nägu', part. raõoma 'raiuma', koDõ), kuid peale lõuna-eesti murrete võib kohata järgsilbi o-d ka kirde-eesti rannikumurdes, saartel, lääne- ja idamurdeski.

i

176. Järgsilpide algupärane i on üldiselt säilinud, näit. sallin, ehitama, kivi, härgi, jälile, mesilasi, tulin. Järgsilpide i esineb nii ees- kui tagavokaalseis sõnades.

Murdeti ja ka vanemas kirjakeeles esineb mitmesuguseid kõikuvusi i esinemuses. Nii on kõige sagedamini i asendunud e-ga. See avaldub näiteks sti-liitelistes adverbides, mis enamikus murretes ja kogu vanemas kirjakeeles on ste-liitelised, näit. kevaste (<*kovastin), kaGeste, selGeste. ste-liite kõrval esineb aga ka st-liide -sti asemel, näit. vanast (vanasti asemel), mida võib seletada sellega, et siin on adverbiks mitte instruktiivne (-sta+in), vaid ainult elatiivne (-sta) vorm.¹ Peale sti-liiteliste adverbide esineb i~e vaheldust veel teisteski adverbides, näit. kirjakeeles äre, vil, kohevil, kuid ärkvel, kohkvel, murdeis peigitti ~ peigitti, sevvitti ~ sevvitte, pikkamisi ~ pikkamise jt. Läänemurdes on tuntud nähtus, et hi on järjekindlalt muutunud he-ks: vaheB, ei tohe, kuhe, ahe, rõhetsus.

177. Järgsilpide vokaalide esinemusest kokkuvõttes võib esile tõsta järgmisi momente.

1. Et on küllalt põhjust pidada vokaalharmooniat läänemeresoome keeltele omaseks vanaks nähtuseks, siis sõltusid järgsilpide vokaalid sõna esimese silbi vokaalidest. Kui esimeses silbis olid vokaalid a, o, u, õ, siis oli sõna tagavokaalne, kui aga sõna esimeses silbis olid vokaalid e, ä, ö, ü,

¹ Vrd. L.Kettunen, VKAH, lk.154.

siis oli sõna eesvokaalne. Esimese silbi i puhul võis aga sõna olla kas taga- või eesvokaalne.

2. Järgsilpides võisid esineda kõik vokaalid peale õ.

3. Eesvokaalsetes sõnades võisid olla järgsilpides eesvokaalid e, ä, ü ja i ning o, vähesel määral ka u.

4. Tagavokaalsetes sõnades võisid olla järgsilpides tagavokaalid a, u, e ja i ning o.

5. Vokaalharmonia seisukohalt tuleb esile tõsta häälikute paare a ja ä, u ja ü, e ja ö.

Kui küsida, missugustest varasematest vokaalidest võivad pärit olla praegused järgsilpide vokaalid, siis võime ütelda: 1) säilinud on vokaalid a (kala), e (pere), i (kivi) ja u (lugu); 2) muutunud on vokaalid: ä > a (pesa), ö > e (tare), o > u (elu), ü > i (teises silbis: häbi) ja ü > u (kolmandas silbis: küsimus). Seega endise kaheksa vokaali asemel esineb praeguse keele järgsilpides ainult neli, kusjuures a saab pärineda varasemast a-st või ä-st, e varasemast e-st või ö-st, i varasemast i-st või ü-st (teises silbis), u varasemast u-st, o-st või ü-st (kolmandas silbis).

Sisekadu

178. Nagu varem märgitud, võivad rõhuta silbi vokaalid keele arenemiskäigus kaduda. Kui kaob rõhuta silbi vokaal sõna keskelt, siis nimetatakse seda nähtust sisekaoks, kui aga kaob sõna lõppvokaal, siis lõpkaoks.

Sisekadu omakorda võib olla kahesugune. Kõige laiemas tähenduses võiks sisekaoks nimetada igasugust vokaali kadu sõna keskelt, nagu see esineb näiteks sõnades lähme (läheme), väikse (väikese) või lapsukse (lapsukese asemel), toonud (toonud asemel). Murdeis võib selliseid vokaalide kaojuhtumeid esineda rohkesti ja neid me nimetame vokaalikadudeks.

Sisekaoks ehk sünkoobiks nimetatakse keeleajaloos aga hoopis kitsapiirilisemat nähtust, nimelt teise silbi algupärase lahtise vokaali kadu kolme ja enamasilbilistes sõnades, mis toimus sel korral, kui esimene silp oli pikk. Seega tuleb sisekao puhul arvestada kaht olulist tingimust, esimese silbi pikkust ja teise silbi lahtisust. Näiteks sõnas laulma, mille

varasem vorm oli laulamahen, toimus teise silbi a kadu sel-
lepärast, et esimene silp lau oli pikk ja teine la oli lahti-
ne. Kadu ei saanud toimuda, kui teine silp on kinnine (näit.
laulattama) või esimene silp on lühike (valama).

Sisekadu esineb väga mitmesugustes käändevormides, näi-
teks 1) tütred (<*tüttäret), andlel (vrd. sm kantelella),
peenras, kambris (vrd. rhvl. kamberissa), akna, pähklid, vank-
riga, pöidla, koplis, pikri; kümne, seemned; seitsmeks, liik-
med, võtmata, mähkmed;

2) pöördevormides: andma, võtmas, hüüdmast, kartmata;
saatva, laulva, kandvat; hoidnud, kündnud, laitnud; leidke,
täitku;

3) tuletistes: soomlane, sakslane; nõudja, ostjad, laul-
mine, püüdmine; taplus, võitlus; aednik, mõisnik, kartlik,
püüdlük; hapnema, järgnema; looklema, visklema; ärkvel jt.

179. Kuigi sisekaole allus ainult teise lahtise silbi
lühike vokaal, esineb sisekadu ka neil kordadel, kui teises
silbis oli algupäraselt diftong, nagu näiteks sõnades kuldne
(<*kultainen), raudne (vrd. sm rautainen, rhvl. raudane),
nahkne, kaudsed, enneaegselt, jalgsi (vrd. sm jalkaisin),
kuulsa (<*külüisan), hoogsalt, soodsad, rõõmsaks jne. Diftong
on neis sõnades tekkinud vokaaliga algavate liidete -inen,
-isa liitumisel tüvisõna vokaaliga (kulta+inen). On ilmne, et
sisekao tekkimise ajaks olid sellised algupärased diftongid
arenenud juba lühikesteks vokaalideks, sest ainult sel korral
võis siin vokaal kaduda. Seega arenemiskäik oli järgmine:
*kultainen > kultanc > kuldne. Et sisekadu on suhteliselt hili-
ne nähtus, siis on seesugune arenemiskäik loomulik.

180. Kuigi sisekadu on toimunud järjekindlalt kõikidel
puhkudel, kui esinesid sisekao tingimused, on praeguses kee-
les sellest siiski rida kõrvalepõikeid. Vaatleme alamal sel-
liseid juhtumeid, kus ootaksime sisekadu, kuid ometi on esi-
mese pika silbi puhul teise lahtise silbi vokaal säilinud.

1. Reeglipäraste vormide kuldne, viimne jt. kõrval esi-
neb eesti keeles rohkesti nc-liitelisi adjektiive, kus teise
silbi vokaal on säilinud, näiteks kollane (vrd. sm keltainen,
et keldne), viimane, soolane, mullane, rasvane, näljane, lii-

vane, tolsune, tormine. Vokaali säilimist on siin mitmeti püütud selgitada, kuid kõige tõenäosem on, nagu seda on näidanud H.Viires oma uurimustes, et vokaal on siin säilinud sellepärast, et ta esines kinnises silbis, sest ne-sõnade omastavas ja teistes käänetes oli -se kõrval ka -tse, mis sulges teise silbi ega lasknud vokaalil kaduda. Sellised tse-lised vormid on esinenud ja esinevad praegugi eesti keeles, eriti aga lõuna-eesti murretes (kellatse, nällatse, villatse jt.).¹ Teiselt poolt on muidugi võimalik, et hiljem ne-liitelisi omadussõnu eelmiste eeskujul tuletati ka omastavalisest tüvest (toobi+ne). Tänapäeval on see kahesugune tuletusviis võimaldanud isegi tähenduslikult eristada sõnu kuldne ja kullane, viimne ja viimane jne.

2. Teiseks selliseks erandrühmaks on i- ja u-tüvelised astmevahelduslikud õppima-tüüpi verbid. Kui näiteks a- ja e-tüvelistes verbides andma (<*antamahen), kündmas, laskma (<*laskemahen) esineb reeglipärane türevokaali kadu, siis võiks oodata samasugust kadu ka i- ja u-tüvelistes verbides, kuid tegelikult on neis türevokaal säilinud, kuigi esimene silp on pikk ja teine lahtine, näit. hoolima (<*hõlimahen), otsimas, leppimata (<*leppümättak), õppinud, mängivat, sundimata, käskinud, sallima, teenigu; uskuma (<*uskomahen), kutsumas, kiskunud, tilkuma, kutsumata, istugu, kaaluvat. Sisekaot puudumist nende verbide vormides on seletatud astmevahelduseta u- ja i-tüveliste verbide analoogiaga, näiteks enesekohaste verbide nagu tunduma või süttima eeskujuga, kus vastav vokaal on tekkinud kontraktsiooni tulemusena.² Mõnel määral võis aga i- ja u- säilimist mõjustada ka kirde-eesti rannikumurre, kus teatavasti sisekadu ei esinenud ja vormid nagu astuma, pühkima päris reeglipärased on.

Eelmisega seoses tuleb märkida, et lõuna-eesti murdeis neis i- ja u-tüvelistes verbides, kus esimese pika silbi puhul teine silp oli lahtine, see lahtise silbi vokaal reegli-

¹ Vrd. H.Viires, ne-omadussõnade kahe tuletustüübi (kuldne-kullane) kujunemisest. - Keel ja Kirjandus 1961, nr. 4, lk. 224 jj.; se ~ tse vaheldus eesti ne-adjektiivides. - Emakeele Seltsi Aastaraamat 1961, lk. 31 jj.

² L.Kettunen, EKAH, lk. 163.

päraselt on kadunud, näit. opma 'õppima', salma 'sallina', lepmaDä 'leppimata', kürmast 'koorimast', käskmän 'käskimas', uskma 'uskuma', hankm 'haukunud'. Ka meie vanimas kirjakeeles on sisekaolisi vorme, näit. WK vsckma, sündnut, sundma 'sundima, kohut mõistma', Müll. opma, paastnath, kutz nut, otzma, Ristmeere.

3. Eelmiste verbivormidega seoses tuleb meenutada sisekaos seisukohalt ka andma-, õppima-tüüpi verbide oleviku mitmuse 3. pööret. Nagu sellele eespool (vt. p.38,2) tähelepannu juhitud, peaks oleviku mitmuse 3. pöörde seda tüüpi sõnades olema tugevaastmeline ja sellega ühes ka sisekaoline. Tegelikult esinebki meie vanemas kirjakeeles neis vormides sisekadu, näit. Müll. opwat (<*oppi~~at~~), vsckwat 'usuvad', laulwat 'laulavad', St. tachtwat, hoidwat, kandwat, ATH heitwad, seiswad, hüüdwad, Mas. moistwad, kaitswad, teadwad, Kreutzw. kiitvad, seisvad e. seisavad jne. Alles 1872.a. võeti vastu otsus, et oleviku mitmuse 3. pöördes tuleb esimese ja teise pöörde eeskujul nendes verbitüüpides tarvitada nõrga astme vorme, seega ilma sisekaota, näit. nemad tahavad, kannavad, laidavad, mitte tahtvad, kandvad, laitvad. Eesti murretes on aga reeglipärased sisekaota vormid küllalt levinud (läänemurdes: räkvad, seädvad, andvad, võru murdes: andva?, kutsva?, pürdvä?, tiDvä? jm.)

4. Päris arusaadav on, et sisekadu ei esine mine-, line-, lane-liitelistes sõnades, nagu saamine, toomine, söömine, joomine, löömine, viimine; tööline, ööline, suuline, teeline; pärismaalane, sest need on tuletatud pikemate sõnade (tulemine, hooplemine, pulmaline, venelane jt.) eeskujul ja tuletusliide on siin säilinud hoolimata sellest, et esimene silp on pikk ja teine lahtine.

5. Ei esine sisekadu ka kontraheerunud verbide lihtminevikus, näit. sõnades nagu tõmbasin (<*tēmpasīn) hakkasin, hüppasin, kus on olemas sisekao tingimused ja võiks oodata vorme tēmbasin, haksin, mille taolised murdekujud siiski on meil tuntud. Tõenäoliselt on põhjustanud sisekaota imperfekti vormide tekkimist samade sõnatüüpide teised sõnakujud.

181. Sisekaota vormid, mis kajastavad keele varasemat arenemisastet, on säilinud veel meie vanemates rahvalauludes. Nii leiame siin rohkesti sisekaota käändevorme (kandelella, akkenasta, kamberissa, laulajaksi, taalderilla, vehmarilta, vankerilla, tütered, kümmeneksi, kuulusambi), samuti ka pöördsona vorme (lүpsemaie, kündemassa, tõstemata, võiteleva, laulenud, seisadessa, lauladessa). Rahvalauludes on värsimõõt aidanud säilitada vanu vorme.

Peale rahvalaulude on sisekaota vorme säilinud ka kirde-eesti rannikumarudes, näit. Kuu üdis (leiB), aietamed 'sõõrmed', kuldane, ottimega 'võtmeaga', kandama, lүpsämä, pütamine; Lüg tieDäjä 'teadja', raudased, kahejalGased, leidaneD 'leidnud (mitmuses)', tappama; Vai laulama, kündäsin, kulematta pois 'sõnakuulmata'.

182. Nagu näitavad kirjakeele vanimad mälestusmärgid, on XIII sajandi kohanimesed veel sisekaota vormid säilinud, näit. Maidalae 'Maidla', Kuckarus 'Kukruse', Kangelae 'Kangla', Kandalae 'Kandla', Raekaevaer 'Rakvere'. Järgmisel sajandil hakkavad aga esinema ka sisekaolised vormid nagu Kucris jt. XVI sajandil on aga juba sisekadu üldiselt toimunud. Seega võib arvata, et sisekadu toimus XIV sajandil, ulatudes vahest ka XV sajandisse.

Kui võrrelda sisekao suhtelist vanust võrreldes teiste häälikumuutustega, siis peab märkima, et sisekadu on vanem kui spirandi kadu ja pika esimese silbi tekkimine sõnades nagu näitama (<*näpüttämähēn), aitama (<*aBittama-), leotama, äestama jne., sest kui oleks sisekao tekkimise ajal juba esimene silp olnud seesugune kui praegu, siis oleks kujunenud vormid näitma, aitma jt. Teiselt poolt on aga järgsilpides spirandid tõenäoliselt enne kadunud, kui toimus sisekadu, sest vastasel korral oleks teise silbi lahtine vokaal kadunud ja oleks võinud tekkida vormid nagu *valkegat > valktad, *turpahasta > turphast, mitte aga valged, turbast.

Sisekaol, samuti kui lõpukaol on olnud oluline osa tänapäeva eesti keele kvantiteedisuhete kujunemisel.

183. Sisekao kõrval mainisime ka teisi yokaalikadusid. Tänapäeva kirjakeeles esineb neid vähe, hoopis rohkem esines

neid varasemas kirjakeeles, samuti esineb neid rohkesti eesti murdeis. Enam on neid kõnes kui kirjas.

Märkida võib siin selliseid juhtumeid, nagu -kse tarvitamine -kese asemel. Tänapäeva kirjakeeles on lubatud tarvitada väikese kõrval ka väikse: veel hiljuti olid seesugused lähemad paralleelvormid lubatud ka sõnadest päike (päikse) ja äike (äikse). Murretes ja murdepärase kõnes võib aga kuulda ka vorme nihukse, lööksed, lühiksed, ehukselt, pëniksed. Samuti esineb murdeis ka -ksi kesi-liite asemel, näit. kaheksi pro kahekesi, kolmeksi, uigaksi jt. Liited -tis ja -tus võivad murdeis kaotada oma vokaali, seda eriti obliikvääkändeis, näit. vajutse 'vajutise', rõhitseD 'rõhitised', jürets 'juuretis', laulatsel 'laulatusel'.

Paljudes murretes ja ka varasemas kirjakeeles on u kadunud nud-kesksõnast, näit. sand, istund, temmand, parandand jne. Kirjakeeles hakkas see esinema juba alates Hornungist ja püsis tarvitusel kuni käesoleva sajandi kolmekümnendate aastateni, näit. Horn. piddanud e. piddand, sanud e. saand, ATH puunud e. puund, valmistanud e. valmistand, teindd e. teind, kuid hoindnud; Mas. kõhhetand, kirjutand, kautand; Kreutzw. õnnistand, tõutand, suitsetand; Aavik ärgand, palund, teind, saand, kirjutand.

Lõpukadu

184. Lõpukadu on toimunud samadel tingimustel kui sisekadu. Kui kahesilbilises sõnas esimene silp oli pikk ja teine lahtine, siis on selle lahtise silbi vokaal kadunud. Samuti on kadunud ka enamasilbiliste sõnade lõpus olev lahtine vokaal, sõltumata l. silbi pikkusest. Seda sõnalõpulise lahtise silbi vokaali kadu nimetataksegi lõpukaoks ehk apokoobiks.

Lõpukadu esineb:

1. ainsuse nominatiivis: jalg (<*jalka), märg, poiss, mees, noor, laul; kübar, leplik, õmmelik;
2. partitiivis: suud (<*sūta), tuld; maid, jäneseid; tulevat;
3. inessiivis: maas (<*māssa), toas, hoones; jalus; kündmas, andes;
4. elatiivis: soost (<*sōsta), lauast; hammastest; tulemast;

5. adessiivis: peal (<*pällä), heinal, katusel;
6. ablatiivis: teelt (<*tēlta), pesalt, raskelt;
7. translatiivis: veeks (<*veðeksi), suureks, paremaks;
8. preesensi ains.3 pööre: saab (<*sāpi), ütleb, hüppab, pa-
randab; seisab;
9. preesensi partitsiip: tegev (<*tekeþä), istuv, seisev;
saav;
10. imperfekti ains.3.pööre: arvas (<*arvasi), tõmbas, kordas;
11. tingiva kv.ains.3.pööre: saaks (<*säksi), tuleks, lubaks;
12. komparatiivis: suurem (<*sūrempi), ilusam, raskem.

Samuti kui algupärane lühike vokaal on ka algupärane sõnalõpu diftong allunud lõpukaale. Peab arvama, et selleks ajaks, kui lõpukadu toimus, oli algupärane diftong muutunud juba lühikeseks vokaaliks. Nii on algupärane diftong olnud sõnades nagu kukk (<*kukkei), luik (<*luikkei), lell, eit, memm, tall (gen. talle), samuti lauk (<*laukkoi), hiir (gen. hiiru <*hiroi), luts, maim, nukk.¹ Tänapäeva keeles on need ei- või oi-ga lõppevad sõnad e- või u-tüvelised.

Nagu selgub eelmistest näidetest, on üldiselt neil korradel, kui varem esines sõna lõpul lühike vokaal, see vokaal allunud lõpukaale, välja arvatud lühikese algussilbiga kahe-silbilised sõnad (kala, viga, lumi jt.). Kui aga tänapäeva keeles esineb sõna lõpus lühike vokaal, siis on ta säilinud ainult tänu sellele, et teda kaitses kas sõna lõpus varem olnud konsonant (kaste <*kastek, terve <*terveh, liige <*likken) või on sõna olnud varemalt pikem (anda <*antaak, metsa <*metsāhen, leiba <*leipāh jne.).

185. Kuigi üldiselt on märgitud tingimustel sõnalõpu lühike vokaal kadunud, on üksikuid erandjuhtumeid, kus sõnalõpu vokaal on säilinud.

1. Erandlikult on vokaal säilinud tegijanime ainsuse nimetavas, näit. tooja, kündja, lugeja, astuja, õmbleja, pa-
randaja jne. Lõpukao tulemusena oleksid kujunenud neist diftongilised vormid toi (ehk ka toe, vrd. *sōja > soe), kündai,

¹ Lähemalt nende sõnade kohta vt. J. Mägiste, oi-, ei-deminu-tiivid lääneremesoome keelis, Tartu 1932, lk. 4-18.

lugei, astui, õmblei, kirjutai. Seesugused vormid on tuntud lõuna-eesti murdeis, näit. Trv laulai, kiskui, avit-tei, Har tsakkai 'sagaja, raiuja', lukki 'lugeja', Se kuttai 'kuduja', härmavettäi 'ämblik' jt. Mõned luuletajad-keeleuuenduslased soovitasid omal ajal selliseid vorme, nagu luuletai, kirjutai, kuid need ei tulnud kirjakeeles tarvitusele.

Et diftongiline nimetav oleks erinenud teistest käänetest, kus säilis tegijanime tunnus - ja (näit.gen. tooja, part. toojat jne.), siis kanti see tunnus ka nimetavasse, ja nii esinebki tegijanime tunnus -ja kõikides käänetes.

2. Teine vorm, milles erandlikult pole toimunud lõpukadu, on essiiv. Essiivi lõpp -na on omane tänapäeva kirjakeelele, näit. lapsena, lesena, poisina, linnuna, vanana. Seesugune lõpuvokaaliga essiivi vorm on seletatav sellega, et essiiv on eesti kirjakeeles hiline kääne. Kuigi kirde-eesti rannikumurde ja soome keele põhjal essiivi õpiti tundma juba möödunud sajandi algul, tuli see kirjakeeles tarvitusele alles sajandi viimasel veerandil. Et soome keeles ja rannikumurdes essiiv on na-lõpuline ja tugevaastmeline, siis tarvitatigi seda algul tugevaastmelisena (poegana, leskena). Alles hiljem hakati Hermannii soovitusel olevat käänat teiste käänete eeskujul tarvitama nii kui tänapäeval.

Eesti murretest tuntakse essiivi omaette iseseisva käändena ainult rannikumurdes. Põhja-eesti murretes oli essiiv täiesti tundmata, sellepärast ei esinenud ta ka varasemas põhja-eesti kirikukeeles. Lõuna-eesti murdeis ja Peipsi-äärses idamurdes on aga essiiv täiesti sattunud kokku inessiiviga, olles vastavalt kas n-, h- või s- lõpuline (latsen, latsen, lapses). Seega on lõpukao puudumine kirjakeele essiivis seletatav sellega, et see kääne kirjakeelde on hiljuti laenatud.

3. Omaette käändsõnade rühma moodustavad eesti keeles kahesilbilised teisevältelised sõnad. Kuigi kõigis neis on esimene silp pikk, ei ole siin teise silbi lõpus olev vokaal kadunud. Vokaali säilimine neis sõnades on tingitud mitmest asjaolust.

Esiteks kuulub siia hulk teistest keeltest suhteliselt

hiljuti laenatud sõnu, nagu manna, sohva, roosa, kassa, kroonu, kresla, rubla, vedru, summa, auto, kliima, draama, teema, mis on tulnud keelde pärast lõpukadu. Osa selliseid laensõnu on küll kirjakeelde toodud lõpukaolistena, kuid rahvakeeles tarvitatakse neid sageli veel eelmiste laensõnade eeskujul vokaallõpulistena, näit. öeldakse kohv, kurv, kapp, jakk asemel kohvi, kurve, kapi, jaki. Teataval määral võivad eelmistega liituda ristiusuga kaasa toodud eesnimed, nagu Anna, Leena, Marta, Tiina, Juula, Anne, Leeni, Juuli, Miili, Kadri, Triinu, Liisu, Aadu jt.

Teiseks kuulub siia rida sõnu, milles nimetav kääne on muutunud omastava taoliseks, näit. kahju, lahja (vrd. kirja-keeles lubatavat vormi kahi; lõpukaolised vormid kaih, laih tuntud võru murdes), valju (eelistatud vali), neiu, peiu (nende kõrval ka neid, peig), tubli, kitsi, laila, piiga, hapu jt. Murdeti, eriti põhja-eesti keskmurdes on omastava taoline vokaaliga lõppev nimetav levinud sõnades nagu puDru 'puder', peDra 'pöder', leDva 'lõtv', kehva jt.

4. Lõpuks võib nimetada veel mõningaid vokaaliga lõppevaid tuletisi, mis on hilised ja kus sellepärast ei saa lõpukadu olla. Nii on moodustatud alates möödunud sajandist rida sõnu kohanimede liitega -la, näit. lehtla, vangla, haig-la, võimla, ujula, ravila jt. Eeskujuks nende moodustamisel on eelkõige la-liitelised kohanimed, näit. Mustla, Sangla, Ridala jt. Et tänapäeva eesti kohanimed on kõik genitiivsel kujul, siis on loomulik, et nende lõpul on -la. Lõpukao tekkimise ajal, kui kohanimesid tarvitati nimetavaliselt, olid sellised kohanimed osalt nimetavas l-lõpulistena, näit. Lehol 'Lehola', Rapal 'Rapla'. Üldnimede tuletamisel võeti kohanimede liide genitiivipäraselt tarvitusele ja nii saadigi la-liitelised sõnad, mida pealegi toetas veel soome keel (vrd. vangla, sm vankila).

Hilised ja väheproduktiivsed on sufiksids -mu ja -istu, mille varal on loodud sõnu nagu elamu, valamu, ilmastu, ajastu, vesistu jt. Eeskujuks nende sõnade tuletamisel on olnud mõned lõuna-eesti sõnad (sojõermu; kalmistu, kügistu) ja ka soome keel. Samuti pole põhjust seoses lõpukaoga puu-

nutada ka nna- liidet, mis on Kreutzwaldi ja Grenzsteini poolt kunstlikult loodud (lauljanna, venelanna).

186. Lõpukao puudumine on üheks eesti vanade rahvalaulude keele oluliseks jooneks. Nii kohtame regivärsilistes rahvalauludes vorme, nagu üksi noori meesi, lapsi, tamme, eite, poega, laulu, magusa, kiriku; maada, kalada, aseta, noorta, palve'eida, sõnuda; kannussa, põesa'aasa, kukelassa; põuesta, eesta, akkenasta; pealla, ilulla, põrmandalla; vahelta, vennalta, mäelta; tüttäreksi tugevaksi, raiujaks, keerajaks; taganta; parembi, suurembi; hulkumassa, vaarumassa; lauladessa, noppidessa; raiotava, vestetava; pandavada, paisuvada; tuleksi jt. Siingi on lõpukao puudumise peapõhjuseks olnud rahvalaulu värsimõõt.

Eesti murretes on lõpukadu üldiselt toimunud järjekindlalt. Ainult kirde-eesti rannikumurdes võib kohata ka lõpukaota vorme, näit. Vai jal'a, verkk, märä, poppi, kakko, taigina, VN*g* ikava, orava, luikke, atra, Hlj. neula 'nõel', kaula 'kael', seula 'sõel', parDa 'habe', petra 'põder'.

187. Lõpukao vanuse kohta pakuvad mõningaid andmeid eesti kirjakeele kõige vanemad mälestised. Nii esineb XIII sajandi kohanimeses ühelt poolt Vsikylae (Uusküla), kaegynurmi, Carola, teiselt poolt aga Kylaegund, Sonorm 'Soonurme', Capal, Lehol. Sellest võib järeldada, et lõpukadu XIII sajandil oli juba toimumas ja isegi kohanimesed olid allunud lõpukaole ning esinesid sel ajal veel nimetava kujul. Seega lõpukadu näib olevat alanud veidi varem kui sisekadu, kuigi need nähtused näivad olevat teataval määral paralleelselt arenenud, pealegi kui mõlema kao tingimusedki olid samad.

Lõpukao vaatlus võimaldab teha ka mõningaid järeldusi häälikumuutuste kronoloogia kohta, nagu sellele juhib tähelepanu L.Kettunen.¹ Nii näiteks on ilmne, et lõpukadu peab olema vanem kui sõnalõpu konsonantide n-i, k ja h täielik kadu, sest kui lõpukao toimumise ajal oleksid sõnalõpu konsonandid juba jäljetult kadunud olnud, siis oleksid võinud ka varasema konsonandi ees olevad vokaalid kaduda. Näiteks kui

Vrd. L.Kettunen, EKAK, lk.171 jj-d.

lõpukao ajaks *seitsen asemel oleks olnud juba seitse, *kastek asemel kaste ja hõneh asemel hõne, siis oleksid needki sõnad võinud lõpukao tõttu veelgi lüheneda, muutudes vormideks seits, kast ja hõn. Et aga seda ei juhtunud, pidi miski kaitsma neid vokaale kadumise eest. Sama on kehtiv ka käände- ja pöördevormide, nagu madala (*matalan), asjata (*asjattak), tulete (*tulettok) jt. kohta.

Samuti peab lõpukadu olema vanem, kui teise lahtise silbi lühikese vokaali teke, sest vastasel korral oleks pidanud kaduma teise silbi vokaal ka vormides nagu kange (*kagkeõa), silma (*silmäõä), anda (*antaõak) jt., kus teatavasti on toimunud spirandi kao tõttu kontraktatsioon ja lõpuks vokaali lühenemine, näit. *kagkeõa > kagkea > kagkē > kagGe. Järelikult ei olnud neis vormides lõpukao ajaks veel tekkinud tänapäevast lühikest vokaali.

Teiselt poolt aga pidi algupärane sõnalõpu diftong olema muutunud lühikeseks vokaaliks enne lõpukadu, sest muidu ta ei oleks kadunud, seega *eittei pidi olema enne lõpukadu arenenud eitte kujuliseks, et alluda lõpukaale ja muutuda praeguseks eit-sõnaks.

Ka palatalisatsioon ja pika vokaali lühenemine h ees pidid toimuma enne lõpukadu, sest vastasel korral oleks raske seletada, miks tänapäeva keeles esineb palatalisatsioon näiteks sõnades salv (*salvi), gen. salvē, vašk, gen. vase, käs (*kansi), gen. kānē või miks praeguses keeles on rehi, rohi (*rēhi, rōhi), mitte aga rih ja rūh, nagu see tuntud näiteks võru murdes. Samuti on helilisele konsonandile järgnev h kadunud enne lõpukadu, sest muidu ei oleks meil praegu karu (*karhu), vana (vanha), vaid kahR, vahW, nagu see tuntud lõuna-ecsti kagumurrakuist ja keelesaartelt.

188. Seoses lõpukaoga toimusid mitmed häälikulised muutused. Nii võib märkida, et sel korral, kui lõpukao tõttu sõna lõppu sattus j, muutus see j i-ks, näit. *karja > kari, *halja > nali, *patja > paDi, *ahju > ahi. Kui aga lõpukao tõttu sattus sõna lõppu häälikuühend, mida oli raske hääldada, siis tekkis šva-vokaal, näit. *atra > ader,

*petra > pöder, *tetre > teder, *sepra > söder, ka *kärna > kaaren jt.

Eriti olulist osa aga etendasid sise- ja lõpukadu ees-
ti keelele omase hilise vältevahelduse kujunemisel, sest
sõltuvalt järgsilpide lühenemisest pikenes esimene silp
(*rinta > riñd, *kantelen > kañdle jt.).

Kontraktsioonid

189. Vokaalide kontraktsiooniks ehk kokkutõmbumiseks nimetatakse kahe eri silpi kuuluva vokaali kokkutõmbumist ühte silpi. Kontraktsioon toimub sel teel, et 1) kaob kahe eri silpi kuuluva vokaali vahel olev spirant β , δ , γ või h , mille tõttu kaks eri silpi kuuluvat vokaali sa-
tuvad kõrvuti ja 2) kõrvu sattunud vokaalid tõmbuvad kok-
ku ühte silpi, moodustades kas diftongi või pika vokaali. Edasises arenemiskäigus tekkinud pikk vokaal võib lühene-
da, diftong aga kas säilida või kaduda, kusjuures viima-
sel korral säilib üks diftongi osistest. Kontraktsiooni
tõttu sõna lüheneb ühe silbi võrra.

1. Kahe sama vokaali kontrakt- sioon

190. Alamal olgu jälgitud kõigepealt neid juhtumeid, kus on kontraheerunud kaks sama vokaali. Seesuguse sama-
de vokaalide kontraktsiooni tõttu tekib kõigepealt kahest naabersilbi vokaalist üks pikk vokaal, mis soome keeles on pika vokaalina säilinud, eesti keeles aga on edasi are-
nenud lühikeseks vokaaliks. Selline kontraktsioon esineb järgmistel juhtudel:

1) kaheasilbiliste a- ja ä-tüveliste noomenite ainsu-
se partitiivis, kus partitiivi lõpp -ä liitub tüvevo-
kaaliga: *pataä > patä > paDa, *hätää > hätä > hädä,
*rintäa > rintä > rinDa, *märkää > märkä > märGa; samuti
jalga, kõrva, nahka, härge, kesa, kala;

2) kaheasilbiliste a- ja ä-tüveliste verbide da-infi-
nitiivis, kus infinitiivi tunnus -ä liitub tüvevoka-
liga: *kantää > kantä > kanDa, *pütää > pütä > püDa,
samuti anda, saata, võtta, künda, petta;

3) kontraheerunud a-, ä-tüveliste verbida vokaaltüvelistes (tugevaastmelistes) vormides: *hakkañan > hakkan > hakkan, *hüppäñan > hüppän > hüppän; samuti tõmban, kordan, viskan, lülkan, kerjan;

4) kontraheerunud e-, e-tüveliste noomenite vokaaltüvelistes (tugevaastmelistes) vormides: *paiseñet > paiset > paiseD, *kirveñen > kirven > kirve, *härneñella > härnella > härnel, samuti hoones, tarest, katted, lätte;

5) e-, e-tüveliste noomenite ainsuse illatiivides: *torteñen > torten > terDe, *külkeñen > külken > külGe, samuti laande, unde, sõrme, läände, lehte, merre.

Eelmiste juhtudega liituvad tihedalt ka need a-, ä-tüveliste sõnade vormid, kus tüve a-, ä-le liitus -he(n) või -he(n), nimelt

1) illatiivid, nagu *tupañen > tupan > tupan > tuppa, *metsäñen > metsäñhän > metsän > metsä ja

2) kontraheerunud noomenite vokaaltüvelised vormid: *säünäñet > säünäñät > säünät > säinäD, *varpañen > varpan > varpan > varpa. Neil kordadel on juba väga varakult h-le järgnev e või e assimileerunud eelmise tüvevokaaliga ja edasi on arenemine kulgenud samuti kui eelmise rühma sõna-des.

Kahe sama vokaali kontraktatsioon esineb seega noomenite partitiivis ja illatiivis, verbide da-infinitiivis ja kontraheerunud noomenite ja verbide vormides. Lisaks sellele võib üksikjuhuna märkida veel sõna vaja (*vajaña), kus esineb sama nähtus.

2. Kahe eri vokaali kontraktatsioon.

Kontraktiooni tõttu tekkinud diftong

191. Kui kontraktiooni tõttu liituvad kaks eri vokaali, siis on võimalik kolmesugune areng: 1) erivokaalid võivad säilida diftongidena, 2) eri vokaalidest võib säilida ainult esimene ja 3) eri vokaalidest võib säilida ainult teine.

Kui kontraheerunud vokaalidest teiseks oli i, siis on kontraktisioonil tõttu tekkinud i-lõpuline diftong. Seesugune hilisdiftong esineb neil kordadel, kui mitmuse tunnus -i on pärast spirandi kadu liitunud tüve vokaalile. Nii on võinud tekkida hilisdiftongid ai, ei ja ui.

Seesugune diftong esineb aitmuse partitiivis ja i-mitmuse vormides. Olgu allamal toodud näiteid nende kohta.

1. Mitmuse osastavas

- a) ai-diftong tekkis sel korral, kui mitmuse tunnus i pärast tüve lõppkonsonandi h kadu liitus tüve a-, ä-le: hambaid (<*hampahita), künkaid (<*rüŋkkähita), sambaid, vargaid, kindaid, teibaid, mättaid. Lisaks märgitagu, et seesugune kontraktisioon esineb sõnades, aille nimetavas ja konsonanttüvelistes vormides oli tüve lõpul -s, millele vokaaltüvelistes vormides vastas -h: *rikkas, rikkasten, kuid *rikkahen, rikkahita.
- b) ei-diftong tekkis, kui mitmuse tunnus i pärast tüve lõppkonsonandi h, r või ŕ kadu liitus tüve e-, u-ga: hooneid (<*honghita), herneid (<*hernehita), koldeid (<*kelteŕita), selkeid (<*selkeŕita), raskeid, valgeid, hüppeid, kirveid.
- c) ui-diftong tekkis, kui aitmuse tunnus i liitus tüve o või u-ga, näit. urnuid (<*urunŕita), (kokku)tulnuid, (maha)jäänuid.

2. i-mitmuse vormides

i-mitmuse vormides esineb diftong täpselt samal kujul kui mitmuse osastavas, kusjuures osastava lõppu asendavad teised käändelõpud.

Nii esineb mitmuses:

- a) ai-diftong: rattail (<*rattahilla), varbaist (<*yarpahista), lambaile, turbais, kääpail, koopais, saapais;
- b) ei-diftong: tooreist (<*torehista), kergeil (<*kerkeŕilla), terveis, julgeiks, sirgeilt;

c) ui-diftong: olnuil (<*olnuõilla), sõnuist.

Kui kõikidel eelmistel juhtudel esineb reeglipäraselt arenenud diftongiline mitaus (tüve lõppkonsonant h, δ, r + mitause tunnus i + käändelõpp: lampah + i + ta, valke + i + lla), siis esineb tänapäeva eesti kirjakeeles ka rida juhtumeid, kus diftongiline aitaus pole ootuspärane.

192. Et kontraksiooni eeltingimuseks on tüve lõppkonsonandina esineva spirandi kadu, siis on mõistetav, et juhtudel, kui tüve lõppkonsonandiks ei ole spirant h, δ, r, vaid mõni muu konsonant, ei saa reeglipäraselt esineda diftongi. Nii näiteks tüve adal puhul peaksid olema lätevormideks atal + i + ta, atal + i + lla, mis tänapäeva keeles peaksid esineaa maDaliD, maDaliil kujul. Tegelikult aga tarvitame vorme adalaaid, aadalaail, kus diftong esineb kontraheerunud noomenite eeskujul.

Seesugune analoogiline diftong esineb näiteks järgaistel juhtudel:

1. kolmsilbiliste tüvede aitause osastavas ja i-aitause vormides: runalaid, kasinalaid, osavaid, pimedaid, vedajaid - imalaist, nurinail, tugevaiks, saledaile, paremail, kosiijaist; punaseid, hobuseid, igemid, aluseid - jäneseil, siniseist, gugemais, vareseile; õnnetuid, kiirikuid, raamatuid - rahutuist, joodikuil, rätikuist;

2. kaheasilbiliste sisekaoliste tüvede vastavais vormides: kütjaid, haiglaid, kindlaid, kuulsaid - saatjail, vanglaia, laulvaist, hoogsail; võtmeid, seemneid - mähkmeil, vaikkeist; kangruid, ankruid - nahkruiil.

Teiselt poolt on aail tänapäeval tarvitusel aitmuse vormides diftong ka neil juhtudel, kui kontraheerunud tüves oli tüvevokaaliks mitte a, e või u, vaid i. Varasemas kirjakeeles ja murdes niisugusel korral ei esinenud aitmuse vormides diftonge, vaid tarvitati reeglipäraselt aitmuse osastavaski lõppu -i/d, näit. (neid) kaunid (<*kaunihita), kallid jt. Alles käesoleval sajandil võeti i-tüveliste

sõnade mõjul, toetudes ka soome eeskujule, mitmuse osastavas tarvitusele diftongilised vormid, mis võimaldavad eristada mitmuse osastavat nimetavast (need kallid, aga neid kalleid) ja annavad ühtlasi võimaluse kasutada ka i-mitmust (kallitest kõrval ka kalleist). Samasugune analoogilise diftongiga mitmus tuli tarvitusele ka kolmesilbilistes kontraheerumata tüvedes ja samuti sisekaolistes sõnades, nagu porgandeid, pudeleid, haamreid, vankreid - pabereis, sigureist, kambreis, röövleil. Enamik selliseid i-lisi sõnn on laenud.

193. Kui kirjakeeles kontraheerunud noomenite diftongilise mitmuse eeskujul tuli tarvitusele diftongiline mitmus ka kontraheerumata kolmesilbilise tüvega sõnades, siis lõuna-eesti murretes on esinemus vastupidine. Siin on kolmesilbilistes tüvedes reeglipärane i-line mitmuse osastav ja i-mitmus, näit. T maDalit (<*matalita), peDäjit 'mände', tüDrikrit, vanemrit; līkmit, ainnit - nõremBil, pimeDist, līkmiil. Kolmesilbiliste eeskujul on samasugune i-line mitmus tunginud ka kontraheerunud noomenite mitmuse osastavasse ja i-mitmuse vormidesse, näit. T kanait 'kangaid', lahBit 'lambaid', saiBit 'teibaid', säppit, ernit, reivit, aiGit, valGit, keGit, samuti kinDist 'kindaist', varuil, aiuile jt., kuigi siin võiks oodata diftongilisi vorme.

Säilinud esimene kontraheerunud vokaalidest

194. Kahe eri vokaali kontraktsioon võis anda diftongi, kuid diftong võis edasi areneda nii, et teine vokaal sulanes esimesesse, muutes selle pikaks vokaaliks, mis hiljem lühenes. Seega niisugusel korral kontraheerunud vokaalidest säilis ainult esimene. Seesugune kontraktsioon esines peamiselt partitiivis ja eõa-adjektiivides.

1. Ainsuse partitiivis on rõhuta silbi vokaalile järgnev -da, -da liitunud türevokaaliga, kusjuures sel korral on tänapäeval säilinud ainult türevokaal -e, -i või -u.

a) Varasem türevokaal e või i on andnud tänapäeva e -tüvelised sõnad, näiteks partitiivid *tähte da > tähte > tähte > tähte, *vaske da > vaske > vaske > vaske, samuti järve, temme, jõe, õnge, nime jt.

b) Varasem türevokaal i või ü on andnud praegused i-tüvelised sõnad, näiteks partitiivid *yokki da > fokkis > yokki > yokki, *püssü da > püssü > püssü > püssi, samuti kassi, konti, kivi, mädi, sängi.

c) Varasem türevokaal o või u on andnud praegused u-tüvelised sõnad, näiteks partitiivid *pelto da > pelto > pelto > pelto, *laulu da > laulu > laulu > laulu; naku (as usko), talv, vihku, auku, putru, juttu (as juttu), lindu, lipu, jooku.

2. Mitmuse partitiivis on rõhuta silbis olevale i-mitmuse tunnusele liitunud partitiivi lõpp -da, -da ja nii on kujunenud praegused i-ga lõppevad mitmuse osatava vormid. Kontraktsioon esineb:

a) e-tüvelistes jalg-, keel- ja nus-tüüpi sõnades, näit. *külki da > külki > külki > külki, *nõri da > nõri > nõri, samuti sõlvi, sääski, kärgi, lilli, tuuli, jooni, ääri, varsi, küüsi, käsi;

b) kahe- ja neljasilbilise tüvega ne-, s-sõnades, näit. naisi da > naisia > naisi > naisi, küsimusi da > küsimusi, samuti teisi, eestlasi, mesilasi, raskusi (< *raskusi da), koledusi;

c) ä-tüvelistes eesvokaalsetes (s.o. mille 1. silbis on e, ä, ö, ü) jalg-tüüpi sõnades, näit. seppi da > seppi > seppi > seppi, samuti külmi, pärgi, pegi, südi, käni, selgi;

d) a-tüvelistes jalg-tüüpi sõnades, mille esimeses

silbis labiaalvokaslid o või u, näit. *poikiŋa > poikia > poiki > poŋgi, samuti nurki, hulki, kurbi, roogi, konni.

3. eŋa-adjektiivides: *valkeŋa > valkea > valke > valge, *heleŋa > heleä > hele > helē, samuti julged, uhkeks, selke, sirgem, käbe, tore.

Et kõikides mainitud rühmades kontrakttsiooni tõttu algul diftong tekkis, seda kinnitab soome keel, kus see diftong praeguseni esineb, näit. ainsuse partitiivides, nagu tähteä, mäntyä, peltoa, laulua, või mitmuse partitiivides kylkiä, maisja, nooria, kysyvyksiä ja eŋa-adjektiivides selkeä, valkea. Tuntud on läänemeresoome keeltes ja murdeis ka pika vokaaliga vormid.

Murdeis, eriti Lõuna-Eestis on samasugune kontrakttsioon esinenud ka da-infinitiivides. Seal on da-infinitiivi vormides ŋ samuti kadunud kui partitiivis. Erinevalt kirjakeelest on toimunud kontrakttsioon järjekindlalt praegustes i- ja u-tüvelistes õppima-tüüpi verbides, näit. *istuŋak > istu (vrd. sm istua), *rikkoŋak > rikku (vrd. sm rikkoa), keroŋak > kuri, *leppuŋak > leppi, samuti ka kutsu, astu, etgi, pihki jt. Eesti kirjakeeles on i- ja u-tüvelistes õppima-tüüpi verbides äütting, tunduma taoliste verbide eeskujul tekkinud analoogiilised da-infinitiivid istuda, kutsuda, mängida, leppida (vrd. eesp. 180, 2).

Säilinud teine kontraheerunud vokaalidest

195. Vastupidiselt eespool vaadeldud rühmale on aga eesti keeles rida juhtumeid, kus kontrakttsiooni puhul ei ole säilinud esimene, vaid teine vokaal. Seesugune kontrakttsioon, kus esimene vokaal on sulanud järgmisse, esineb järgmistes vormides:

1) jalg-tüüpi sõnade mitmuse esmastavas, kus mitmuse tunnus - den, - den on liitunud türevokaaliga. Kontraktsiooni tulemusena on tekkinud e-tunnusega vormid: jalGe (<*jalkaden), rinDe (<*rintaden), silme (<*silmäden). Kirjakeeles esinevad sellised e-mitmuse vormid ainult mainitud kolmes sõnas, ja sedagi peamiselt konstruktsioonides jalge vahel, rinde all, silme ees. Murdeis esineb aga seesugust e-mitmust tunduvalt rohkem, näit. ärGe (varkker), lauDel (-laudadel), lehme, seprel, aède. Kirjakeeles on teatavasti selles tüübis üldiselt tulnud esmavärteliste eeskujul tarvitusele de-tunnusega mitmus: laudade, aedades jt.

2) a-, ä-tüveliste verbide da-infinitiivi inessiivis, näit. andes (<*antades), kündes (<*küntädes), tappes, võttes, lootes, kartes, püüdes;

3) abstraktsetes us-, üs-liitelistes noomenites, näit. julgus (<*julkeus), kergus (<*kerkaus), lahkus, selgus, kõrgus (vrd. sm korkeus), vargus (<*varkahus), rikkus;

4) u-, ü-liitelistes refleksiivides, näit. tunduma (<*tuntema), kalduma (<*kaltama), selgima (<*selkema), murduma, hukkuma, lõbuma.

5) Käskiva kõneviisi mitmuse 2.pöördes on eesti kirjakeeles ja enamikus murdeist säilinud kontraktsiooni puhul teine vokaal, näit. toGe (<*tokeden), olGe (<*olkaden); jääge, viige, saage, müüge, tulge. Et siin kahe vokaali kontraktsiooniga tegemist on, sellele viitab kirde-eesti rannikumurre, kus ei ole säilinud teine, vaid esimene vokaal, näit. juoGa, säGa, tulGa, süöGa (vrd. sm saakaa, olkaa, tulkaa). Kõige vanemas kirjakeeles esineb 2.pöörde lõpul t, mida võiks pidada mitmuse 2.pöörde lõpuks, kui siin ei ole tegemist 3.pöördest üle kantud mitmuse tunnusega (Müll. olckat, moistket; Stahl hoidket, oppeket 'õppige',

piddaket, wrd. 3.p. tulekut). XVII sajandi lõpul see -t kadus. Käakiva kõneviisi 2.pöörde -ge, -ke on rõhulise silbi järelt tunginud ka rõhutu silbi järele, esinedes vormides legege, paluge jms.

6) Järgaine vokaal on kontraktsiooni puhul säilinud ka mõnes ääksõnas nagu õhtu (<*ēhtafo, muretati ka ēhta). Nagu L. Kettunen arvab, on kontraktsiooni puhul teise vokaali säilimist soodustanud rõhnolud.¹

196. Kontraktsioonide esinemise kohta eesti keeles on heaks materjaliks eesti vanad rahvalaulud. Et rahvalaulus olulins oli värsimõõt, siis on sageli neil kordadel, kus tänapäeva keeles sõnad on kontraktsiooni tõttu lühenevad, rahvalaulukeeles sõnad ka spirandi kao puhul säilitanud oma endise silpide arvu.

Nii on rahvalaulus sageli kaks kõrvuti olevat sama vokaali säilinud, kuuludes eri silpidesse, kusjuures varasemat spiranti tähistab siin silbivähe, näit. kaste'ella (<*kastjaella), ande'ed, puhke'eksi, riide'ele, kolde'essee, terve'eksa (<*tervehaksa), hoone'eie; tõmba'an (<*tempaan), rända'ame, vasta'avad, sasuti ka taeva'asta (<*taivahasta), rahva'asse, varba'ad, arma'ad.

Kontraktsioon puudub ka sel korral, kui kontraheerusid eri vokaalid, mis tänapäeva keeles on moodustanud diftongi. Erinevuseks on rahvalaulukeeles, et sel puhul ei ole silbivähe kahe eri vokaali vahel, vaid eelmine vokaal kordub ka pärast silbivahet, näit. lamba'aida (ootaksine lamba'ida <*lampahita), põrga'aida, rikka'aie, teiba'aida, hülge'aida, kuid ka kinda'aida, rõnga'aida. Ootuspärased vormid kanga'ida, põrgaa'ida esinevad harvesini.

Sel korral, kui kahe eri vokaali kontraktsiooni tõttu

1 L. Kettunen, EKAH, lk. 182.

tänapäeva keeles on säilinud e ɟa-adjektiivides ainult esimene, on rahvalaulukeeles toimunud assimilatsioon e ɟa > e ɟe > e e, kuid silpide arv on säilinud: valge'eda (<*valke ɟata), pehme'essa, kerge'eata, mitmuse vormides õige'eida, sirge'eida. Ometi on registreeritud ka näiteid nagu selge'aksi (<*selke ɟaksi), hope'at. Assimilatsiooni võib märkida ka des-infinitivis, näit. nutte'essa (<*nutta ɟessa), künde'essa, niite'essa, kuid siingi võib olla vahel laula'easa, ehti'essa.¹

Järgsilpide diftongid

197. Nagu juba sise- ja lõpukao puhul märgitud, esines varem järgsilpides ka algupäraseid diftonge. Need diftongid olid i-lõpulised. Tänapäeva eesti keeles on need diftongid kadunud. Osa neist oli kadunud juba varakult, enne sise- ja lõpukadu. Nende varasemat esinemust saame konstateerida eesti murrete ja peamiselt sugulaskeelte esinemuse põhjal.

Tänapäeva eesti keeles on neist diftongidest jäänud järele ainult selle esikomponent, mis esineb lühikese vokaalina ja on arenenud samuti kui algupäraseid lühikesed vokaalid, näiteks võtnud osa sise- ja lõpukaost ning järgsilpide vokaalide muutustest.

1) Seesugune algupärane diftong võis esineda oi-, ei-(<*ei-diftongiga lõppevais i-listes deminutiivides, nagu kägu (<*käkoi), lõo (<*leivoi), luik (<*luikkoi), neid (<*neiu) (<*neitoi), talu, onu, tibu, eit, lell jt. (vrd. näiteid eesp. p 184). Eesti keeles on neis algupärase diftongiga sõnades diftong kadunud ja vokaalid edasi arenenud üldiste seaduspärasuste alusel, seega näit. *kukkei)

1 Näiteid peamiselt J. Peegli tööst "Eesti regivärsilise rahvalaulu keelest" (Tartu 1961), osalt ka J. Aaviku kogust "Valik rahvalaule" (Tartu 1919).

kukke > kuk, *eittei > eitte > eit, *lutsoin > lutson > lutsu jne. Tänapäeva eesti keeles on kõik need sõnad kas e- või u-tüvelised, olles sarnanenud algupärase lühikese vokaaliga sõnadega.

2. Teiseks on i-line diftong olnud sõnades, kus tüvevokaalile liitus inen-liide. Nii tekkisid diftongid 1) ai: punane (<*punainen), kollane, sulane, liivane, sakslane (<*saksalainen), haruldane, aga ka raudne (<*rautainen), kuldne, nahkne; 2) äi: pöörane (<*pöräinen), näljane, kärnane, mesilane, venelane, lepne; 3) ui: (nii) sugune (<*gukainen), patune; oi: hobune (<*hepoinen) jt.

3) Varane diftong esineb ka sõnades, kus tüvevokaalile liitus sufiks -isa. Nii tekkisid oi-, ui-diftongilised sõnad, nagu ilus (<*iloisa), valus, nägus, aus: magus (<*makuisa), kuulus (vrd. sm. kuuluisa), rõõmus, hirmus.

4) Mitmuse tunnuse liitumisel sõna tüvevokaalile -a tekkis diftong oi, millest hiljem kujunes meie praegune mitmuse tunnus -u, mis esineb näiteks vormides, nagu jalgu (<*jalkoiḑa [ḑ jalka + i + ḑa]), kalu (<*kaloiḑa), linnu, sõnu, tarku, võlg, linu, aga samuti i-mitmuse vormides jalust (vrd. sm. jaioiḑta), marjule jt.

Sedasama u-d kohtame ka instruktiivsetes adverbides targu (<*tarkkoin), paljajalu, kõrvu, paigu ning ti-liitelistes adverbides, nagu kõrvuti, paiguti, ajuti (aeg-tüvest), samuti, sajuti 'sadade kaupa'. Ka verbides võib esineda seda tüve, näit. jalutama (<*jal'oiḑtamahen), kirjutama (vrd. sm. kirjoittamaan), paigutama, piisutama.

5) oi-diftong on esinenud ka karitiivadjektiivides, näit. õnnetu (<*onnetoin), rahtu, vallatu, hooletu jt.

6) ei-diftong võis esineda mitmuse osastavas ja i-mitmuses esmavätelistes a-tüvelistes sõnades, mille esimeses silbis oli labiaalvokaal u või o, näit. tube (<*tupeiḑa [tu + i + ḑa]), ube, mune, munele (vrd. ka ometi, tüvest oma.)

198. Tänapäeva eesti kirjakeelest on kõik need algupärased diftongid kadunud. Murdeti, eriti idamurdes ja tartu ning võru murdes on aga kaassõhulises silbis paiguti see diftong veel säilinud, näit. I venelaisi, must-laisi, taGumaisi, T vainDlaisi, venelaistel, gumlaisi, V varBlaisi, vinläisi, kärBlaist, kusikuklaisi, shiläisi, kuid ka tuvikkeisi, latsikkeisi, marjakeisi, isegi ainalsi, inemisi. Eriti paistab silma algse diftongi -i säilimine mitmuse osastava vormides.

199. Võrreldes algupäraseid diftonge kontraktsiooni tõttu tekkinud diftongidega võib teha mõningaid järeldusi nende vanuse kohta. Kespool oli märgitud, et algupärane diftong pidi olema kadunud enne lõpu- ja sisekadu. Võrdlus kontraktsiooni tõttu tekkinud diftongidega näitab samuti, et algupärane diftong pidi olema kadunud enne, kui tekkis kontraktsiooni tõttu uus diftong, sest muidu oleks ka hilistekkelises diftongis kadunud järelkomponent -i ja kuningaid, hooneid asemel oleksid tekkinud vormid kuningad, honed, mis satuksid kokku mitmuse nimetavaga. Algupärase diftongi järelkomponendi kadu ei ole vanem ainult kadudest, vaid ka kontraktsiooni tõttu tekkinud diftongidest. Algupärasest diftongist ei ole jälgi ka XIII sajandi kohanimedes. Kõigest sellest saab järeldada, et algupärase diftongi järelkomponendi kadu on üks küllalt varaseid eesti keele häälikulisi muutusi.

200. Kelmisest kontraktsioonide vaatlusest selgub, et mitmuse tunnuse i liitumisest tüvele sõltub tänapäeva eesti keele mitmuse osastava ja i-mitmuse vormide kujunemine. Nii võib märkida, et ä-tüveliste sõnade mitmuse osastava lõpuvokaaliks kujunes reeglipäraselt -i (*härkiõä > härgi), a-tüveliste lõpuvokaaliks juhtudel, kui 1.silbis oli a, i, õ, oli oi, mis kujunes u-ks (*lautoiõa > laudu), kui aga oli 1.silbis o või u ja sõna oli esmavärteline, siis tekkis ei kaudu e (*tupeiõa)

>tube). Kui sõna esimene silp oli pikk, siis on kirja-
keeles mitmuse osastava lõpul -i (*poikiõa > poegi.
*mustiõa > musti, vrd, ka su poikia, mustia), e-, e-tüve-
liste sõnade mitmuse osastav kujunes samuti i-liseks
(*lehtiõa > lehti, *nõriõa > noori).

Hoopis raskem oli olukord, kui kahe silbilised seda
laadi sõnad olid i-, ü-, u- või o-tüvelised. Neil kordadel
pidi kujunema üvevokaali ja l liitumisel diftong ui, ui
või oi, mis aga muutus küllalt vara üksikvokaaliks. Seega
oleks arenemine viinud mitmuse ja ainsuse vormid ühesugu-
seks, näit. *kettiõa > kettiõa > kettia > ketti > ketti
(siin i + i lühenes), *säñ küiõä > säñ küõä > säñ küä >
säñ kü > säñ Gi, *juttuiõa > juttuiõa > juttua > juttu >
juttu, kältuiõa > kältuiõa > kältua > kältu > kältu.

Et vältida ainsuse ja mitmuse vormi kokkusattumist,
otsis keel võimalusi mitmuse eristamiseks. Sellisteks eris-
tamisvõimalusteks olid:

- 1) sid-lõpu kasutamine (kettisid, juttusid; talusid),
- 2) e-tunnuse rakendamine (kotte, sänge, jutte),
- 3) si-lõpp murdeis (kottisi, keldusi, talusi),
- 4) a-tunnus murdeis (kotta, jutta, säñGa).

Esimesed kaks neist võimalustest on kasutusel kirja-
keeles, kaks viimast aga murdeis, eelkõige põhja-eeesti
murdealal. Vaadeldes nende lõppude ja tunnuste päritolu.

1. sid-tunnus, nagu juba varem märgitud, on pärit ne-
ja s-sõnadest, mille tüves oli -s, näit. *repäsitä > rebasid,
*aluksita > alusid (tänapäeval: rebaseid, aluseid), kust
sid eraldati käändelõpuna ja kanti üle sõnatüüpidesse,
kus puudus tüves -s, näit. talusid, jõgesid, mändisid,
lugusid, keeldusid.

2. Kitmuse tunnus e kujunes ei tunnusest tuba-tüüpi
sõnades: tube, mune. Murdeis esineb -e aga ka pika esimese
silbiga sõnades, kus 1.silbis on o või u, näit. sukke,
konne, kurBe. Lisaks võib toetuda e ka e-mitmuse vormide-
le, nagu need esinevad mulgi murdeis ja osalt ka lääne-

murdes, näit. jälgel, lähdel, villest 'villedest' jne., millele õigesti jähib tähelepanu ka L. Kettunen.¹

3. Põhja-eesti murdaia on väga levinud vi-lõpeline mitkuse osastav, mis on saadud pärana aa-, a-stades rõ-
kta silbi järel, näit. *naisida > naisi, künnäidida >
künnuidi. Nii on see age levinud ka teistesse täiplieses,
näit. kiviidi, juttuidi, vanuidi, kelkuidi, rouidi, sukkuidi.

4. Põhja-eesti murdaia, eriti läänsaardes, aga ka
mujal, esineb mitkuse osastavaa tunnus a. Sella o- pärit-
ole kohta on avaldatud situasugussid arvaamal. a lækta-
kta on staatid küll a-tüveliste sõnada mitkuses vaimdaast
(*jalkida > jalkida - talida (taloi); jalk - ida),
küll osastava lõpist (*kotti-ida, kotti-i), küll a-tü-
vaat pärjavata adverbiaselasta vormida ülakandislaest o-
tüvelis(wusa (kal/a/la - võrg/a/la), kuid täiesti vaimvat
laheadust seni pole antud.² Põhilieelt on selle vaimi
põhjustaand terav tarve taha vaimt ainsusa ja altsusa oas-
tava vaimel (võrku - võrku), kuajuures a-tüveliste sõnada
altsusa vaimis anda taastavaid kokkupuntetunkte o-tüveliste
sõnadega (ai > oi). Nähtua esineb kõlge rohkes praegustea
u- ja i-tüvedes (võrkka, lähda; kõnta, peida; kuid ka
kääda, asida, gõida). Kirjakeeles esineb see alates XVIII
sajandi algusest kuni käesolava sajandi ealaele veerandi
lõpuni.

201. Aajaolu, et raa sõnatüüplades i-aitaue vaimis
oleksid kujunenud ainsusa vastavate vormide taoliseks,
oligi peasiseks põhjuseks, aika põhja-eesti murdaia ja
kirjakeeles aitaue osastavale toetuvad de-, te-tunnusega
aitaue vaimis tänapäeva kirjakeeles on kahesilbilistes
tüvedes üldiselt tarvitusele tulnud.

1 Vrd. L. Kettunen, Suomen lähiaukakielten luonteen-
oasisset piirteet, Helsinki 1960, lk. 108.

2 Vrd. P. Alvre, a-aitaue päritolust. - Kaakeele
Seltsi aastaraamat 1964, lk. 69 jj-d.

Varast algupärast diftongi võiks oletada ka imperfektia, kus tunnus -i liitus verbi türevokaalile. Diftongilisi imperfektivorme esineb küll soome keeles (istui, tahtoi), kuid et eesti keeles algse diftongi järelkomponent juba varakult kadus, siis oleksid imperfekti vormid kujunenud samasugusteks preesensi vastavate vormidega. Et seda vältida, võeti siin appi kontrabeerunud verbidele osane si-tunnuseline imperfekt (*hakka $\delta/i/n$ > hakka/si/ n) ja kanti see üle ka kahesilbilistesse tüvedesse (hakkasin eeskujul ka lugesin, istusin, andsin jt.). Nii kujunesidki välja kaks eesti kirjakeelele ja põhja-eesti aurretele põhilist erijoont, nisel de-pluural ja si-imperfekt.

MÕNINGAID LÜHENDEID

Keeled:

blt	- balti keeled
e	- eesti keel
germ	- germaani keeled
kesks	- keskalamsaksa keel
krj	- karjala keel; krjA - Karjala annuse murre
Id	- leedu keel
lms	- läänemeresoome keeled
lv	- liivi keel
mvn	- muinasvene keel
rts	- rootsi keel
sm	- soome keel
vdj	- vadja keel
vn	- vene keel
vps	- vepsa keel

Murded:

eL	- lõuna-eesti murded	
eP	- põhja-eesti murded	
eR	- kirde-eesti rannikumurre	
S	- saarte murre	} eP
L	- läänemurre	
K	- kääkmurre	
I	- idamurre	} eL
M	- mulgi murre	
T	- tartu murre	
V	- võru murre	

Keelelise materjali allikaid.

ATH	-	Anton Thor Belle
Ereem.	-	Ereomenn
Hern.	-	J. Hornung
Klv	-	"Kalevipoeg"
LCD	-	Liber Census Daniæ
Mas.	-	G. W. Mesing
Mull.	-	G. Muller
rhvl.	-	regivHrailime rehvalaul
Sel.	-	G. Salomon
St.	-	H. Stahl
Vig.	-	L. Vigeeue
WK	-	Wanredt - Koell

S I S U K O R D

2. Helitud apirandid	
s (104-108).....	3
h (109-115).....	8
3. Helilised apirandid (poolvokaalid)	
j (116-118).....	12
v (119-121).....	14
4. Nasaalid	
n (122-126).....	17
ŋ (127).....	22
m (128).....	22
5. Liikvidad	
l (129-131).....	24
r (132).....	25
6. Konsonantide palatalisatsioon (133-135).....	27
III. <u>Vokaliaam</u>	
Esimese silbi lühikesed vokaalid (136-148).....	31
Pikad vokaalid (149-159).....	38
Esimese silbi diftongid (160-164).....	45
Järgsilpide üksikvokaalid (165).....	49
Vokaalharmoonia (166).....	49
a, ä (167-169).....	51
u, ü (170-171).....	52
e (172-174).....	53
o, i (175-177).....	54
Sisekadu (178-183).....	56
Lõpukadu (184-188).....	61
Kontraktsioonid (189-196).....	68
Järgsilpide diftongid (197-201).....	77
Mõningaid lühendeid	83

ИСТОРИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА.
История звуков.

Тетрадь 2.

Составитель Арнольд К а с к.

На эстонском языке.

Тартуский государственный университет,
ЭССР, 202 400, г.Тарту, ул.Линкюла, 18.

Vastutav toimetaja H. Hätsep.

Paljundamisaale antud 30.10.1980.

Formaat 30X42/4.

Kirjutuspaber.

Masinakiri. Rotaprint.

Tingtrükipoognaid 5,12.

Arvestuspooonaid 4,25. Trükipoognaid 5,5.

Trükiserv 1000.

Tell. nr. 1169.

Hind 15 kop.

TRÜ trükikoda, ENSV.

202400 Tartu, Palsoni t. 14.